راستیەکان دەربارەی فەنزوێلا – ئەفسانەی سەرکوت و دکتاتۆریەت … عەلی مەحمود محەمەد

مێژووی فەنزوێلا مێژووی زەبرو زەنگ و یاخی بوونەوەی چەکداری و دکتاتۆریەتە, راستە شافێز کاسترۆیەك بوو بۆ خۆی, لێ جیاوازی نێوانیان سێ شت بوو, ئەم بەچکە هەژارێك بوو, لە برسێتیەوە هوشیاری چینایەتی هەڵگرت, کاسترۆ رۆشنبیرێکی شۆڕشگێڕی خاوەند زەوی زادەبوو, دووەم نەوتی هەبوو کاسترۆیەکی دەوڵەمەند بوو, سێیەم لە جیاتی زیندان و چەك چڵە زەیتون بە دەست بوو, میهرەبان بوو لەگەڵ نەیارەکانی کە بەردەوام لە هەوڵی لەناوبردنیدا بوون, هەرچەندە خۆی وەك ئەفسەریك لە ساڵی 1992 هەوڵی کودەتای دا و برایەکیشی گەریلایەکی ناسراوی چەکداری چەپگەرای یاخی بوو, زۆربەی کۆنە گەریلا چەکدارەکان شوێنی خۆیان لە حزب و حکومەتەکەی گرت, بێسڵەمینەوە دەتوانین بڵێین سەردەمی شافێز سەردەمی کەمترین زەبرو زەنگ و دکتاتۆریەتە لە مێژووی فەنزوێلادا, ئەمە قسەی من نییە, بەڵکە قسەی خوێندنەوەی مێژوو و ژمارەی ئامارەکانە بە وردی نەك هەڵپەڕین و سەما بۆ درۆکان, لێ نابێت ئەوەش لە یاد بکەین ئەوەی لە فەنزوێلا پیادە کراو دەکرێت سۆسیالزم نەبووە, هەوڵێك بووە بۆ حکومەتی موئەسەسات بە عەدالەتەوە وەك شافێز ناوی بردووە, لە راستیدا عەدالەتی زیاتر بووە لە جاران نەك کۆتایی عەدالەت, نامەوێت بکەومە ناو هەڵەیەکەوە وەك چۆن پیاهەڵدان دەکرا بۆ ئەزموونی سۆسیالستی وڵاتانی سەر بە ئۆردوگای س□قی□تی, دوای دیواری بەرلین روخا بەسەرخاوەنەکانیان و ناشرینییەکان دەرکەوتن, شانسی ئەوەیان هەبوو سەرمایەداری بەرەو ناشرینی زیاتر دەڕوات, حوکمڕانی بۆ خۆی وەك چێشتی بۆگەنە چۆن سەرقەپاغی هەڵی دەیتەوە بۆنی کاست دەکات, هەموو ئەزموونەکان وەك کۆمۆنەی 72 رۆژەی لایەك پاریس نین, سنورەی دەسەڵاتی کەی هێندە بچوك و ماوەی فەرمانڕەواییەکەی ئەوەندە کەم بوون فریای کەوتنە ناو هەڵە نەکەوتن .

فەنزوێلا لە ساڵی 1830 ەوە سەربەخۆیی وەرگرتووە پاش 308 ساڵ لە داگیرکردن و جینۆسایدگردن لە لایەن ئیسپانی و هەندێك وڵاتی ئەوروپیەوە, تاکو ساڵی 1958 لەسا□ی دەسەڵاتی دکتاتۆریەتی راستەوخۆدا بووە, کە تا سەدەی بیست کۆدیلۆکان” سەرکردە سەربازییە

بەهەزەکان" بەڕێوەیان بردووە, دەسەڵاتی رەهایان لە کوشت و بڕو سەرکوتدا هەبووە, تەنها لە سەردەمی خۆسێ ئەنتۆنیۆ بایز 1863-1830 دا لە 800 هەزار دانیشتووان سەدان هەزار کەس کراوە بە سوتەمەنی شەڕ, لە ساڵی 1854 کۆیلەداری قەدەغەکراوە لە ڤەنزوێلا, تا ئەوکاتە وڵات بازاڕێکی باشی کۆیلە رەشپێستەکان بووە.

ئەمەریکا گوێی نەداوە لەناو باخچەی پشتەوەی وڵاتەکەی ئەمەریکای لاتین چی گوزەراوە لە سەرکوت و تاڵان و بڕە, گرنگ حکومەت رازی بێت وڵاتەکەی بە باخچەی پشتەوەی ئەمەریکا بمێنێتەوە, سەرەتای سەدەی بیست ئەمەریکا لە قەیرانی نێوان ڤەنزوێلا و هۆڵەندادا, هێزی دەریاوانەکەی هاوکاری جێگیری ئەوسای سەرۆکی ڤەنزوێلی خوان فیسنتی غۆمەزی کرد تا ئەوکاتەی مرد خۆی یان بوکە شوشەکانی تاکو ساڵی 1935 حوکمی وڵاتیان راستەوخۆ کرد, دەسەڵاتەکی وەحشیانەی چاخی ناوەڕاست ئاسای سەپاند و لە دوای خۆشی 3,6 ملیار دۆلار بە نرخی ئێستا میراتی لە دوا بەجێ ما لە گەڵ 10%ی سەرجەم خاکی ڤەنزوێلا.

پارتی کاری دیموکراتی و پارتی کریستانی کۆمەڵایەتی لە ساڵی 1952ەوە بە هاوبەشی حکومەتیان بەڕێوە بردووە بە ماوەی چل ساڵ, لەسایەی دەسەڵاتیان سەرکوت و گەندەڵی بەردەوام بوو, پارەی نەوتیان لە نێوان خۆیان دابەش دەکرد و لە بانکەکانی سویسراو ئەمەریکا دەیان خەواند, وڵات بێ نەخۆشخانە و ریگاو بان و قوتابخانە مایەوە ئەوەی کراش بایی پێداویستی هاووڵاتیانی ناکرد, هەرچەندە هەندێك تەلاری بەرز دروستکران, لە ساڵی 1966 زیاتر لە 66%ی هاووڵاتیان لە ژێر هێڵی هەژارییەوە بوون , خەڵك بێ ئاو کارەبا لە قەراخ شارەکان لەناو چینکۆدا دەژیان.

لە ساڵی 1983 بۆ 84 کە نەوت نرخی دابەزی دیسانەوە قەیران دروست بووەوە, لە هەڵبژاردنی ساڵی 1988دا, کارلۆس ئەندرێز پیریز توانی ڕێژەی 52,91%ی دەنگەکانی بهێنێتەوەو بوو بە سەرۆك کۆماری ڤەنزوێلا, بۆ دەرچوون لە قەیران کە ئەوساش نەوت نرخی دابەزیبوو, 4500 ملیۆن دۆلار قەرزی کرد لە بانکی نێو دەوڵەتی, لەسەر رێنوێنی بانکی نێودەوڵەتی, سیاسەتی سك گوشینی پەیڕەو کرد, ئاو کارەباو تەلەفۆن و گاز نرخیان زیادیکرد, نرخی بەنزین 100% چووە سەر, لە بەرامبەردا گومرك لە بەرامبەر هاوردەکان هەڵگیرا, دژ بەم هەنگاوانە لە بەرواری 1989-2-27 بزاڤی کارکازۆ سەری هەڵدا دژ بە هەنگاوە نیو لیبراڵییەکانی حکومەتی کارلۆس ئەندرێزی سۆسیال دیموکرات, لە ئەنجامدا 3500 کەس بە دەستی پیاوانی ئاسایش لەسەر شۆستەکانی کاراکاس کوژران و تەرمەکانیان لە پاڵ یەکتریدا

کەوتبوون, 300 کەسیش شوێنبزرکران, گەورەترین کەمەڵکوژی لە سەدەی بیستدا لە فەنزوێلا بەڕێوە چوو.

تەنانەت ئەوکاتیش شافیزو کاسترۆ تاوانبار کران, گوایە قەناسبەدەستەکانی کوبا بۆ ناوی دەڵفین فیدل تەقەیان کردووە, بەم هەیەشەوە نەخشەی فیلا جێبەجێکـــرا , رێگـــا درا بە سوپـــا بۆ بەکارهێنانی چەك دژ بە خەڵك, ژەنەراڵ کارلۆس بنیالەزا بە ئەمکارە ئەرکدار کرا, ئەمەریکاش لایەنگیری لە حکومەت کرد, شافێز ساڵی 2006 قەرەبووی قوربانیانی کەراکاسی کردەوە,ساڵانە یادی کاراکازۆ وەك راپەڕینی گەل لە لایەن حکومەتەوە دەکرێتەوە, ئۆپۆزسیۆنی راستگەرا بە شێواندنی یادەکە هەر جارە چالاکیەك ئەنجام دەدات و نایاتە سەر زاریان وەك راپەڕینی گەل ناوزەدی بکات, ئێستا کە باسی فەنزوێلا دەکرێت وەك ئەوەی پێش شافێز بۆ 10 ساڵ وڵات کەرەکازۆی بەخۆوە نەبینیبێت .

زەبروزەنگەکانی 20 ساڵی رابردوو بە دواوە شاری کەرەکاس یەکێکە لەو شارانەی زۆرترین زەبروزەنگی تێدا ئەنجام دەدرێت لە جیهاندا, لە پێش بە دەسەڵات گەیشتنی شافێزیش هەروا بووە, ئەمە میراتی رژێمە یەك لە دوای یەکەکانی فەنزوێلایە لە 497 ساڵی رابردوودا بۆ ئەمڕۆ ماوەتەوە, وڵاتانی دی ناوچەکەش هەر وان, لە ساڵی 2017 دا لە ئەمەریکـــا 1,248,185 تـــاوانی زەبروزەنگـــاوی ئەنجامـــدراوە, مەکسیکیش لەوە زیاتری بەخۆوە بینیوە, ئەوە باسی هندوراسیش مەکەن.

سەبارەت بە زەبرو زەنگی سیاسیش, ئەم وڵاتە وەك ئەمەریکا حوکمی ئیعدامی تێدا نییە و هیچ باوەڕێکی سیاسی یاساغی لەسەر نییە, ئەوەی بە دەست نەیارانی حکومەتی فەنزوێلاوەیە بەکار هێنانی زەبرو زەنگە بەرامبەر خۆپیشاندەران,وەلێ رێکخراوی مافی مرۆڤی سور غەنتس لە بەـــاۋکەکی خۆیـــدا رایگەیانـــد 38%ی خۆپیشـــاندانەکان فەنـــزوێلا زەبروزەنگاوین, وە 28,5%یان بەرەو روبونەوەیان تێدا بووە لە گەڵ پۆلیس بە چەك, نەك تەنها خۆپیشاندەران چەکیان بەکار هێناوە بگرە زۆرجار کەسانی تاوانکاریشیان بەکرێ گرتووە بۆ ئەنجامدانی تاوان.
تا ئێستا ئۆپۆزسیۆن ئاماری کوشتنە سیاسییەکانی 20 ساڵی رابردووی بڵاو نەکردۆتەوە بەناو بەروار و دۆکەمێنتەوە, وەلێ ژمارەی کوژراو تیرۆرکراوەکانی حکومەت بە دەست ئۆپۆزسیۆن زیاترە, زۆربەی تێوە گلاوەکـــان ســـەر بە ئۆپۆزســـیۆنن, هاوکـــات بەشـــی زۆریشـــیان کەســـانی تاوانکـــارن رووداوە سیاســـیەکان و ئاڵۆزییەکـــان دەقۆزنەوە بۆ دزی و تاڵـــان لێـــرەدا چەنـــد نمـــوونەیە دەهێنمەوە ” لە خۆپیشـــاندانەکانی 20-21ی نیســـانی 2016 دا 12 کەس لە کـــاتی تاڵانیـــدا کـــوژران “,

هاوکات نموونە زۆرە لەسەر تیرۆرکراوانی بەرەی حکومەت تا ئاستی سوتاندنیان لە لایەن ئۆپۆزسیۆنی راستەوە" لە هەرێمی میرندا لە 24ی نیسان 2016 سەرکردەیەکی پارتی سۆسیالست کوژرا، 3ی ئایاری هەمان ساڵ ئەفسەرێکی پۆلیس لە بارینا س و لایەنگرێکی حکومەت بەناوی جوانتشە لە مەنتەیا کوژران و تەرمی یەکێکیشیان سوتێنرا…" .

هاوکات لە 40 کوژراوەکەی 23ی مانگی یەکی 2019دا تا ئێستا ئۆپۆزسیۆن یەك ناوی لە کوژرانی خۆپیشاندەران دەستنیشان نەکردووە، ئەوەی هەبووە ئۆپۆزسیۆن هانی کەسانی تاوانکاریان داوە بۆ ئەنجامدانی تاڵانی و شێواندنی شار لە ئەنجامدا 18 کەس لەوانە لە بەرەو روبونەوە لە گەڵ پۆلیس کوژراون.
ئەوان هەر کەسەکانیان بۆ ئەنجامدانی تاوان بە کرێ نەگرتووە، بگرە بە بەشداریکردن لە خۆپیشاندانەکانیش"کەسێك بەناوی تشینە " بە رەگەز چینی " لە ساڵی 2016 لە شاری تشاکاو دەستگیرکرا بە تاوانی ئەوەی بە بەشداریکردن لە خۆپیشاندان 800 دۆلاری بە هەفتەیەك داوە بەوانەی رازیبوونە بەشداری خۆپیشاندان بکەن"، بەهەی ئەوەی ئۆپۆزسیۆن لە لایەن ئەلیگارشیەکانەوە سەرکردایەتی دەکرێن، بەپێی 70% راگەیاندنی وڵات و بازاڕو ئابورییەکی زەبلاحیان لە بەردەستە، بۆ دژایەتی رژێم کەڵك لە هەمووی وەردەگرن.
هاوکات لە 15 ساڵی رابردوودا 300 رووداوی کوشتن و بزرکردنی جوتیاران رویداوە لە فەنزوێلا لە لایەن خاوەند زەویەکانەوە، پاش ئەوەی حکومەت بڕیاریدا زەویەکانی دەوڵەت ئەوانەی بەکار نەهێنراون بەسەر ملیۆنێك جوتیاردا دابەش بکات، تەنانەت پۆلیسیش زۆر جار لە خزمەت مەلاکەکاندا کاری کردووە بە تایبەت ئەو هەرێمانەی ئۆپۆزسیۆن حوکمڕانیان کردووە، واتا قوربانیانی زۆوی دوو هێندەو زیاتر قوربانیانی خۆپیشاندانەکان بوونە لە فەنزوێلا.

کەواتە هەردوو بەرە، شافێزییە رەنگاورەنگە هەژارەکان و سپی پێستە دەوڵەمەندە ئۆپۆزسیۆنەکان چەك لە شانن، زۆرجاریش کە چەك دێتە قسە یاسا نامێنێت . لە لایەکی دیکەوە، مادورۆ لە 17-7-2017 ەوە هێزێکی پۆلیسی مەترسیداری دروستکردووە بە ناوی ئێف ئی ئێی سی بۆ بەرەو روبونەوەی تاوان، جار جارێش لە سەرکوتی خۆپیشاندەران بەکاریان دەهێنێت، بە پێی ئاماری رێکخراوی پرۆڤیا کە تایبەتە بە مافی مرۆڤ ، هێزەکانی کاری تایبەت ئێف ئێی ئی سی سەر بە دەزگای پۆلیس لە ساڵی 2018 بەرپرسە لە کوژرانی 205 کەس .

هەڵبژاردنەکان دوای شافێز تا هەنووکە

لە ماوەی 20 ساڵ دەسەڵاتدارێتی شافیستەکان لە فەنزوێلا” ئۆپۆزسیۆنی سپی پێستی دەوڵەمەندەکان کە بە مەیمونستەکان ناویان دەبەن” 25 هەڵبژاردن ئەنجامدراوە, هێزەکان خۆیان تاقیکردۆتەوە, سستەمی هەڵبژاردنی فەنزوێلاش بە یەکێك لە سستەمە شەفافەکانی جیهان تەنانەت لە لایەن دەزگای کارتەرەوە ناسێنراوە, دادپەروەری هەلبژاردن لە فەنزوێلا زیاترە لە کەنەداو ئەمەریکا.

شافێز بە یەکەمجار کە خۆی کاندید کرد بۆ پۆستی سەرۆك کۆماری وڵات کە لە 6ی کانوونی یەکەمی 1998 بەڕێوەچوو, شاجوانی فەنزوێلا ئیرین سایز پێشبڕکێی دەکرد, راپرسییەکان دەریان دەخست دەدۆڕێت بە شا جوان, کەچی بە هێنانی 56,20%ی دەنگەکان و 3673685 دەنگ بردییەوە و شا جوان چووە ریزبەندی سێیەمی دەنگ بە دەست هاتووەکانی هەڵبژاردنەکەوەو تەنها 2,82%ی دەنگەکانی بە دەستهێنا, لە هەڵبژاردنەکە لە کۆی 6537304 دەنگدەر, 63,45%ی بەشدارییان کرد.

مادۆرۆ لە یەکەم هەڵبژاردندا دوای مەرگی شافێز بە هێنانی 50,61%ی دەنگەکان سەرکەوت, لە کۆی 18904364 دەنگ 7587579 دەنگی هێنایەوە, لە لە هەڵبژاردنی 20ی ئایاری 2018دا , لە کۆی 20527571 دەنگدەر تەنها 6244016دەنگی هێنایەوە, هەرچەندە 67,84%ی دەنگەکانی هێنایەوە , بەڵام تەنها 46,07%ی دەنگدەران پشکداریان لە هەڵبژاردنەکە کرد, لە راستیدا ئەویش وەك پشتیوانی جەماوەری دەدرابوو, لە 60 ساڵی دوایندا کەمترین رێژەی بەشداریکردن بوو لە هەڵبژاردنی سەرۆك کۆماری لە فەنزوێلا.
هەرچی هەڵبژاردنی 6ی کانوونی یەکەمی 2015ی پەرلەمانە , یەکەمجار بوو لە ماوەی 17 ساڵدا لە کۆی 23 هەڵبژاردن ئۆپۆزسیۆنی راستگەرا سەر بکەوێت, بە هێنانی 56,21%ی دەنگەکان توانی ببێتە خاوەند 109 کورسی لە کۆی 167 کورسی پەرلەمان, لیستی جەمسەری گەورەی نیشتمان تەنها 55 کورسی و 40,92%ی دەنگەکانی هێنایەوە, 44 کورسی کەمتر لە پێشوو, ئەم هەڵبژاردنە ورەی ئۆپۆزسیۆنی بەرز کردەوەو کەوتنە داواکردنی هەڵبژاردن و پێشخستنی , وەلێ رێژە خۆشەکانیان زۆری نەخایاند تا لە هەڵبژاردنەکانی 10ی کانوونی یەکەمی 2017ی شارەوانییەکان کە چاوەڕوانی زەرینەی کورسییەکانیان دەکرد, جارێکی دیکە توشی شکست بونەوە, بەرەی جەمسەری بەرفراوان 6517506 دەنگ و 71,13%ی دەنگەکانی هێنایەوە, کۆی گشتی 306 شارەوانی لە کۆی 331 شارەوانی بەدەست هێنا, ئۆپۆزسیۆنی راستگەراش تەنها 25 شارەوانی بردەوە, هاوکات لە هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێمەکان جەمسەری گەورەی نیشتمان 18 لە کۆی 23 هەرێمی بردەوە, لە گەڵ 55,07%ی دەنگەکان,

لە هەڵبژاردنی سەرۆکی هەرێمەکان لە ساڵی 2017 ئۆپۆزسیۆن خۆیان بە 90%ی دەنگەکان دانابوو, کەچی پارتی سۆسیالست 18 لە کۆی 23 هەرێمی بردەوە, ساڵی 2000 بۆ یەکەمجار لە فەنزوێلا پارێزگاری هەرێمەکان بە هەڵبژاردنی راستەوخۆ و نهێنی ئەنجامدرا.

دوای ئەم دۆڕانە "بەرەی ئۆپۆزسیۆن Mud بیرەی یەکێتی دیموکراتی" کەوتنە پەلاماردانی یەکتر تا شەڕە جنێو گەیشتە سەر فەیسبووك, هەر ئەمەش بو گەیشتە ئەوەی نەوێرن بەشداری هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی 20ی ئایاری 2018 بکەن, مادۆرۆش لە بری ئەوەی بەدوای شەرعیەتی زیاترەوە بێت , کەوتە ناو خۆشی بەشدارینەکردنی ئۆپۆزسیۆنی سەرەکییەوە.

ئۆپۆزسیۆن پەرت و بڵاو بوون, هەرچەندە خۆیان داوای هەڵبژاردنیان کرد لە دانیشتنی نێوان حکومەت و ئۆپۆزسیۆن لە وڵاتی دۆمینیکان, رێکەوتن لە نیوەی یەکەمی ساڵی 2018 ەدا ئەنجام بدرێت, لە فەنزوێلا هەڵبژاردن ئازادانەیە بەشداری کردن و نەکردن تیایدا, بە هەمان شێوە بۆ پارتە سیاسییەکانیش.

لە دوا هەڵبژاردندا دەنگی مادۆرۆ بۆ نزیك 1,6 ملیۆن لە چاو هەڵبژاردنی ساڵی 2013 کەمی کرد, بەشێوەی گشتی دەنگی بەرەی حکومەت بە رێژەی 43,4% کەمی کردووە لە چاو یەکەم هەڵبژاردن کە شافێز گەیشت بە دەسەڵات لە ساڵی 1998ەدا, بەڵێ مەسەلەکە سندوق پڕ کردن نییە, جەمسەرگیری بەرفراوان لەسەر بنچینەی چینایەتی و رەنگی پێست دروست بووە, دەسەڵات لە سپی پێستە دەوڵەمەندەکانەوە گواستراوەتەوە بۆ هەژارە دو رەگەکان " میستیزە", چوار سەدە دەسەڵاتدار بوون, دوو دەیەی هەژارەکان تەحەمول ناکەن, ناڕەزایەتییەکان رەگەز پەرستانەیە, هاوارە کەن شافێزو مادۆرۆ مەیمونن, ئەوەی دەگوزەرێت لە فەنزوێلا شەڕی چین و رەگەزەکانە وێڕای هەڵە کوشندەکانی دەسەڵات, پەرلەمانتارانی ئۆپۆزسیۆن زۆربەیان سپی پێستن وەك بەفر, ئەوانەی پشتیوانی مادۆرۆ دەکەن هەژارو ئەسمەرو رەنگاو رەشن, هەژارەکان نان نییە بخۆن, لەم قەیرانی داراییە ئەوان لێیان قەوماوە, بەڵام نایانەوێت بگەڕێنەوە بۆ پێش ساڵی 1998, شۆرشی برسییەکان بە سەرۆکایەتی سەرمایەدارو ئاغاکان ئەنجام نەدرا, ئێستا غوایدۆ لە هەڵبژاردن دەترسێت, بۆیە وڵات بەجێ هێشتنی مادۆرۆیان کردۆتە داواکاری سەرەکی بۆ ئەمەریکاوە, نەك ئەنجام دانی هەڵبژاردنەوە, چونکە زۆرینەی مستیزە دەنگی پێدەدەن, دوای ئەویش پارتەکەی قەدەغە دەکەن و ئیرادە لە هەژارە رەنگاو رەنگە ئاڵا سورەکان دەسەننەوە ئەگەر

پلانەکەیان سەر بگرێت.

غوایدۆ یەکسەر دوای پەیوەندی تەلەفۆنی لە گەڵ ترامپ, بە گەڕانەوە بۆ پەرلەمانیش خۆی وەك سەرۆك ناساند, بۆیە ئەو بوکە شوشەی ئەمەریکایە, وەلێ ئەمەریکا چەندە زەبلاح بێت ئیرادەی فەنزوێلییەکان دوای ئەم قەیرانە, مادەرۆ ئەگەر دەرچێت گەورەتری دەکەن, چۆن شافێزی کردە وێنەی رزگاریبەخشی ئەمەریکای لاتین, سەرجەم کاندیدە ناڕازییەکانی لە 20 ساڵی رابردوو لە وێنەی ئەوە دەناساند.

تا ئێستا جەماوەری مادەرۆ نەك لە دابەزین نییە, بەڵکە تارمایی بەرگ سورەکان کاراکاسی داگیر کردووە, بە پێی راپرسی 3ی شوباتی 2019, 33%ی فەنزویلییەکان خۆیان بە شافینیزم دەزانن, 19% خۆیان بە ئۆپۆزسیۆن, 48%یش سەر بە هیچ لایەکیان نین, کەواتە هێشتا ئۆپۆزسیۆن زۆر لە دوایە .

وتارە ئاگرینەکانی بەردەوامەکانی مادەرۆ رزگاری ناکات, ناتوانێت بەرەو رووی سەربازی ئەمەریکا ببێتەوە , بە سوپایەکی لاوازەوە کە لە پلەی 45ی سوپاکانی جیهاندایە, سیناریۆکان زیاتر لە شەڕی عێراق و لیبیا دەچن نەك ڤێتام و سوریا, بە تایبەتیش ترامپ لە فلۆریداوە شەڕی جیهانی دژ بە سۆسیالزمی لە جیهان بە گشتی و فەنزوێلاو ئەمەریکای لاتین بە تایبەتی رگەیاند, لەو رۆژەی بیرنی ساندەرز خۆی بە پۆستی سەرۆك کۆماری کاندید کردەوە, سۆسیالزم بۆتە بابەتی شەڕەکان, کەواتە هێشتا سۆسیالزم شەڕی سەرەکی چینە کۆمەڵایەتییەکانە .

ماوێتی ......

ئاخ! لە فایەق بێکەسەوە تا سەر جەلال تاڵەبانی ... کارا فاتیح

نەوشیروان مستەفا لە یەکێك لە نووسینەکانیدا دەڵێت: (لەو سەردەمەدا کە ئێمە بە دڵی شکاو و دەروونی بریندارەوە باسی

ئەوەمان ئەکرد، چۆن هەوڵی ئازادکردنی هەڵەبجە، بوو بە کارەساتێکی ئینسانی، ئاغای تاڵەبانی بە هیچ سڵەمینەوەیەک ئەیوت: کیمیابارانی هەڵەبجە مەسەلەی کوردی بردە ناو مەیدانی نێودەوڵەتییەوە… ئاخ! بە دوو سێ هەڵەبجەی تر.)

بێگومان (ئاخ! بە دوو سێ هەڵەبجەی تر!) خۆزگەخواستنە بە ڕوودانی کارەساتێکی تر لە شێوەی کیمیاییبارانی هەڵەبجە، ئەمەیش لەو بڕوایەوە بوە کە بە هۆی کیمیاییبارانی هەڵەبجەوە، کێشەی کورد بە دونیا ناسراوە و ئەمیش وەک نوێنەری ئەم کێشەیە دەناسرێت و مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت و حسابی بۆ دەکرێت.

لە لایەکی ترەوە و لە سەردەمێکی تردا، گۆرانی شاعیر کاتێک قەسیدەیەک بە مەرگی هیوای کوڕی دەنووسێت و ئەم قەسیدەیە پیشانی فایەق بێکەسی شاعیر دەدات، بێکەس هێندەی بە لاوە جوان دەبێت و دەکەوێتە ژێر کاریگەریی ئەو شیعرەوە، کە دەمودەست و بە سڵەمینەوە بە گۆران دەڵێت، خۆزگە کوڕەکەی تریشت دەمرد تا قەسیدەیەکی تری ئا وا جوان و نایاب بنووسیت.

ئەم دیدەی تاڵەبانی و بێکەس، بە جیاوازیی سیاقی هەر دووکیان و بە جیاوازیی قوربانییەکانی، دوو دیدی نزیک یەک و تەنانەت لە جەوهەردا کۆپیی یەکترن، ئەو لە سیاسەتدا دەیەوێت کاراکتەری سیاسیی خۆی بە هۆی کیمیاییبارانی هەڵەبجە بەهێز بکات و لە هاوکێشە سیاسییەکانی پەیوەست بە کورد ڕۆڵی هەبێت یان بخوێنرێتەوە، ئەوی تریشیان لە ئەدەبدا دەیەوێت کاریگەریی مەرگی ڕۆڵەکەی بکاتە هەوێنی شیعری غەمگین و کاریگەر و توانایی و لێهاتوویی خۆی لە شیعردا بسەلمێنێت و خوێنەرانی بە هەست و وێنەی شیعری و دەربڕینەکانی سەرسام و داگیر بکات.

ئەم دوو دیدە لە سیاسەت و لە ئەدەبدا، لە ڕواڵەتدا کەمێک جیاواز دەردەکەون، بەڵام لە ناوەڕۆکدا نزیکن لە یەکەوە، لێرەدا خاڵە لەیەکچوەکان دیاری دەکەین، ئەو خاڵانەیش کە وەک جیاوازیی دەردەکەون هەر دەخەینە بەرچاو و پیشانی دەدەین کە ئەوانیش سەرەنجام دەچنەوە سەر یەک کۆتایی:

١- بەزەیی: سیاسەتمەدار لە کاتی کارکردن لە پرسە تراژیدییەکان و تاوانە گەورەکاندا لە سەر ئاستی دەرەوە بە ڕاکێشانی سۆز و بەزەیی ئەوانی تر کار دەکات، بەمەیش تاوان لە کارێکی سیاسییەوە بۆ مرۆیی دەگۆڕن، زۆر جار بە ناوی کاری مرۆیی و خێرخوازی و گۆڕینی پرسی قوربانییان بۆ بابەتی داواکاریی ڕزگارکردن و ژیانی شایستە، پرسی

تاوان و کۆمەڵکوژی لە سیاسەت دەخرێت، لە سیاسەتخستنی هەر شتێك خۆی لە خۆیدا سیاسەتێکی ئەو سیاسییانەیە کە خۆیان لە بەرپرسیارێتیی دەدزنەوە و ئەستۆی خۆیان لە هەموو گوناه و تاوانێك پاك دەکەنەوە و پرسەکە بە لاڕێدا دەبەن و هەندێ جاریش بازرگانیی پێوە دەکەن و دۆخێك دروست دەکەن، کە کەس ئارەزوو و ئومێدی بە کارکردن نەبێت تێیدا.
ئەدیبیش لە بەردەم کارەساتە شەخسییەکانیدا کە ئامانجی بە پلەی یەکەم جوڵاندنی هەستوسۆز و، دروستکردنی بەزەیی بوو لای ئەوانی تر، ئیتر ئەم کارە بە کەوتنی ڕۆڵی فیکر و هۆشیاری تەواو دەبێت، شکستی عەقڵ لە بەردەم سۆزدا لە پێناو زۆرترین کاریگەری و مسۆگەرکردنی زۆرترین ڕێژەی وەرگردایە.

٢- هێشتنەوەی ئازار: کارکردنی ساسەتمەداری لە سەر کارەسات و کۆمەڵکوژی و تراژیدیاکان، هەمیشە بە هێشتنەوەی ئەو زامانەی ڕووداوەکان و ناسۆری کارەساتەکانە تا بە هەمیشە و بە مەودایەکی دوور، ئامانجە تایبەتەکانیان بەم هۆیەوە وەك خۆی بمێنێتەوە، ئەم سیاسەتەیش بە ئاراستەی چەقین و خولانەوە و کۆتایی نەهاتنی کارەساتەکان کار دەکات و باکی بە کولانەوەی هەمیشەیی زامەکان و ساڕێژنەکردنیان نییە، هەر بۆیە دەبینین پاش تێپەڕبوونی زیاتر لە سی ساڵ، هێشتا کورد بە تایبەت ناوچە کارەساتبارەکانی ئەنفال و هەڵەبجە و کۆمەڵکوژییەکانی تر، دۆخ و کاریگەرییەکانی ئەو کارەساتانەیان تێنەپەڕاندوە و بەو برینانەوە دەژین، ئەدیب و شاعیری کوردیش بەو شیوەن و ماتەمەی بە ڕێی دەکات، نیازی هەیە بە هەمیشە بە خوێندنەوەی بەرهەمە ئەدەبییەکەی، دۆخی پرسەداری و ماتەمینیی تازە ببێتەوە و کۆتایی نەیەت، ئەو جۆرە سیاسەتە بە ئاراستەی باشترکردنی ژیانی قوربانییانی زیندوو و نەوە و کەسوکاریان نەبووە و بە ئاستەم هەلومەرجی ژیانیانی لە ترس و چاوەڕوانی و کێشەی دەروونی و یاسایی و ئابووری گۆڕیوە، ئەو جۆرە نیگا ئەدەبییەیش، دید و هۆشیاریی مرۆڤی بە مەرگ و شیوەن و لەدەستدانی ئازیزێك نەگۆڕیوە، لە بریی پرسیار و گومان لە ژیان و مردن، هەستی خۆخواردنەوە و گۆشەگیریی بەهێز کردوە.

٣- تووڕەیی: هەندێ جار سیاسەتمەدار و خەڵکی تریش لە بەرانبەر کارەسات و ئەو ڕوداوانەی وەك زوڵم و تاوانی گەورە دەردەکەون، جۆرێك پەرچەکرداری خێرا لە وێنەی تووڕەیی دەنوێنن، بە هەمان شێوە لە ڕوداوی مەرگ و لەدەستدانی ئازیزێك، ماتەمگێڕ و کەستکەوتوو لە ناو شیوەندا، هەستی تووڕەیی پەنگی خواردوەتەوە و بە گریان و

لایانەوە دەری دەبڕێت، بۆ سیاسەتمەدار، تووڕەیی سیاسەتێكی كاتی و تەپەڵ و زووهەڵچوو دەخوڵقێنێت، تەنها كینە لە ئاست ئەوانی تر و ڕق پیشان دەدات، نەك كاركردن بۆ پرسەكە و ڕووبەڕووبوونەوەی تاوان و كارەساتەكە، تووڕەیی لە سیاسەتدا، واتە بیرنەكردنەوە و قووڵا كار نەكردن لە ناو پرسەكەدا، كە سەرئەنجام بە ماوەیەكی زۆر وەك خۆی یان خراپتر لە دەخی خۆی دەیهێڵێتەوە، بە هەمان شێوە تووڕەیی بە ئەدیبێك لە ئاست مەرگ و لەدەستداندا، واتە بیرنەكردنەوە لە مەرگ و نزیكنەبوونەوە لە پرسیاری فەلسەفی و ئەنتەلۆژی.

٤- دیدی میتافیزیكی و عیرفانی: سیاسەتی كوردی لە ئاشت تراژیدیاكانیدا، جۆرە سیاسەتێك بووە، كە ڕەنگە بشێت (گەر ناونانێكی هەڵە نەبێت) بە سیاسەتێكی عیرفانی و میتافیزیكی ناوی ببەین، بەردەوام خۆی بە مەزڵووم زانیوە، بە بێكەس و بێپشتوپەنا و غەدرلێكراو خۆی ناساندوە، هەر چاری نەبووبێت، پەنایەكی لە وێنەی خودا و چیاكان یان دەستی وەهمی دۆزیوەتەوە، زۆرینەی ئەدیب و شاعیرانی كوردیش، میتافیزیكی و عیرفانییانە لە مەرگ و شیوەن و كارەساتەكان دەڕوانن، بەزۆریی گلەییی لە چارەنووسی خۆیان دەكەن و فرمێسك بە واقیعی حاڵە هەڵدەڕێژن، سكاڵا لە گەردوون دەكەن، هاوار دەبەن و دەستی نزا هەڵدەبڕن، هەندێك جار گلەیی و ڕاز بە خودا بەیان دەكەن، خاوەنی ئەم ڕوانینە بە مەرگ و شیوەن، هەمیشە بریندارە و لە گیانەڵڵادایە، دوا جار بە ڕاژەنینی ئازارەكانی و جوانكردنی برینەكانی و چیرۆكی وەهمی، بە شێوەیەكی ساختە دەیەوێت زامەكانی خۆی ساڕێژ بكات.
سیمای ئەم ئەدەبە سیمایەكی عیرفانییە، بەڵێ بەردەوام لە ئاست تراژیدیا و تەنانەت زۆر كێشە و ئازاری بچوكی تایبەتیشدا سیفەتی تاك و بێكەسی دەدات بە خۆی و لەم ڕێیەوە تایبەتمەندی و تاكێتیی خودامان بیر دەخاتەوە.

٥- مۆنەلۆج و دایەلۆگ: زمانی شیعری شاعیری كورد لە دەخی گوزارشتكردن لە مەرگدا بە سەر خۆیدا دادەخرێت، ئەوەی قسە دەكات خۆی دەدوێنێت، واقیعی حاڵی خۆی دەردەخات، ئەمەیش تەنها مۆنەلۆجە و لە سەر ئەو بنەمایە داڕێژراوە، كە بریتییە لە شكست و كەوتنی وجودی و سیاسی و ڕۆحی، ئەم بنەمایە پانتاییەكی زۆری مێژووی گرتوە، مۆنەلۆجی شاعیر و ئەدیبی كورد تەعبیر بوە لە شكست و ئەركی گێڕینی واقیع نەبینیوە، سیاسەتمەداری كوردیش لە كاتی سیاسەتكردن بە كارەسات و تراژیدیاكانەوە، دایەلۆگی لەگەڵ دەرەوە بە هەمان سیفەتی ئەو مۆنەلۆجە بوە، بەڵام سیاسەتمەدار هاواری بۆ خۆی

گەڕاوەتەوە، لە سەر هەمان پایەی شکست و کەوتن لە بەرانبەر دەرەوەدا ڕاوەستاوە، تەنها خۆی بانگەوازی خۆی بیستوەتەوە و هەوڵی دایەلۆگی سیاسەتمەدار لەگەڵ دەرەوە لەم ئاستەدا هەر بە وێنە یان نزیك لە مەنەلۆجی شاعیر بووە و کاریگەرییەکی ئەوتۆی نەبووە بە کەمکردنەوەی کاریگەرییە مرۆییەکانی تراژیدیاکان.

٦- بەسروشتیکردنی تراژیدیا: سیاسەتمەداری کورد هەوڵی ڕازاندنەوەی تراژیدیاکانی کوردی داوە، خۆی وەك مەزڵومێکی تەواو نیشان داوە، بەردەوام جەختی لە زۆریی ژمارەی قوربانییەکان و ژمارەی ئاوارە و شاری خاپوور و گوندی وێران کردوەتەوە، کاتێك هیچی ئەوتۆی لە سیاسەتەکانی نەچنیوەتەوە و نەیتوانیوە ئەم پەیامە بگەیەنێت، چارەنووسی کوردی وەك قەدەر زانیوە، شاعیر و ئەدیبی کوردیش وەك بەرهەمهێنەری ئیستاتیکا پێی وایە بە فۆڕم و ڕیتم و خەیاڵ و وێنەی شیعرییەوە بەرگری لە جوانی دەکات، شیعرەکەی بریتییە لە ناسکی و دڵڕفێنی و هەستبزوێنی، بەڵام کە بەم هەست و میکانیزمە باس لە تراژیدیا و ڕووداوە ناخۆش و دەتەزێنەکان دەکات، بە هۆشیاری و فیکرەکەی قووڵ تەنها بیری لای جوانییە، بە دەرەنجامێکی تەواو پێچەوانە گەیشتووە، چونکە تراژیدیا و ڕووداوە ناخۆش و دەتەزێنەکان، لە ڕووداوی مێژووییەوە دەکرێن بە ڕووداوی سروشتی، لە تراژیدیاوە دەکرێن بە کارەسات و لە زوڵمێکی سیاسی و دەستدرێژی بە سەر مافی مرۆڤەوە دەکرێن بە ڕووداوگەلێك کە لە چارەنووسی ئەو خەڵکانەی تووشی بوون نووسراوە، هەموو ئەوانەیش بەوە دەکرێن کە شاعیر لە ناو وەسفێکی درێژ و سەرنجڕاکێش و وشەی هەستبزوێن و کاریگەردا، ئەو ڕووداوانە جوان دەکات و کاراکتەر و بەرپرسانیشی دەکاتە پاڵەوان.
ئەم جۆرە شیوەن و تەعبیرکردنە لە تراژیدیا، شێوەیەکی عیرفانیی هەیە و هەوڵ و تەقەلایە بۆ جوانکردنی ئازار و مەینەتی کە بە سەر مرۆڤ دێت، وشەی وەسفی و وێنەی شیعری و دەستەواژەی هونەری کەششێکی زۆر دەکەن، تا شین و ئازاری مرۆڤ بە هەمان مرۆڤ خۆی بکەنە بابەتی چێژ و لاواندنەوە، هەموو شتێك دەکەن تا مرۆڤ بە سەر خۆیدا دابخەن و بە دەست خەم و ئازارەکانییەوە بەردەوام و هەموو کات بتلێتەوە و چێژ لە خەم و فوغان ببینێت، ئەمەیش کارەسات لە ڕووداوێکی مێژووییەوە هەڵدەکەنێت و مۆرکێکی سروشتیی پێ دەدات.

٧- ئازار و خەم: شاعیر و ئەدیبیی کورد بە خەم و دڵتەنگی گوزارشت لە ناخۆشی و کارەساتەکانی دەکات، بێ گومان خەم و دڵتەنگی هەستێکی ئاسایی و سادەی مرۆڤن و ڕووبەڕوویی هەموو تاکێك دەبنەوە و زۆر

جار هۆکارێکی ڕوون و ئاشکرایشیان نییە، دەکرێت هەموو مرۆڤێك بە شێوەی جۆراوجۆر تووشی خەم و دڵتەنگی ببێت، کە بێگومان هەندێ جار سەرچاوەکەی ڕەنگە شت و هۆکاری زۆر سادە و ناگرنگ و بێنرخیش بن، بەڵام تراژیدیا بریتییە لە ڕووداوی ناخۆش تا ئاستی مەرگەسات و کارەسات و ماڵوێرانیی سروشتی و دەستکردی مرۆڤ، ئەوەی بە جێی دەهێڵێت ئازارێکی قووڵ لە جەستەی ئەوانەی بە سەریاندا دێت یان دەکەونە ژێر کاریگەریی ئەو ڕووداوە، بێگومان شاعیر و ئەدیب پێویستە تەعبیر لەم ئازارە بکەن نەك تەنها خەم بەرهەم بهێنن، چونکە خەم و دڵتەنگی تەنها پیشووخواردنەوە و خۆخواردنەوە و سەرگەرمی و مەستبوونە بە گریان و ماتەم و شیوەن، بەڵام گوزارشتکردن لە ئازار هەوڵێکە بۆ دەرچوون لێی، ئەوەی هەست بە ئازار دەکات، ئەو هەستە دەیخاتە جووڵە بۆ نەهێشتن یان کەمکردنەوەی سەرچاوە یان سەرچاوەکانی ئازار، بەڵام خەم و دڵتەنگی وا نیین، مرۆڤی غەمگین و دڵتەنگ، مرۆڤی بێ دەسەڵاتە و تەنانەت چێژ لە غەمگینی و دڵتەنگیی خۆی وەردەگرێت.

ئەو هونەرەی تەنها خەم بەرهەم دەهێنێت و دەیەوێت بە چیرۆکی دڵتەزێن ئەوانی تر دڵتەنگ بکات، تەنها خۆی نمایش دەکات و ئامانجی سەرگەرمکردنی ئەوانی ترە، بەڵام ئەو هونەرەی گوزارشت لە ئازار دەکات، جۆرێك لە هۆشیاری دروست دەکات بۆ دەرچوون لەو ئازارە، سیاسەتمەداری کوردیش بە هەمان شێوە بۆ دەرەوەی خۆی تەنها ویستوویەتی کاریگەرییەکی ویژدانی دروست بکات، ئەوەی کردوویەتی بە جووڵاندنی هەستوسۆزی ئەوانی تر بووە، بەڵێ ئەگەر ئەم کاریگەرییەیشی دروست کردبێت، هێشتا نەیتوانیوە هیچ لە واقیعی تراژیدیاکان بگۆڕێت، چونکە ئەم واقیعە پەیوەندیی بە کاریگەریی عەقڵی و بڕیاری سیاسی دەبێت نەك بە کاریگەریی ویژدان.

٨- بۆچوونی باو: بە دەر لە لایەنە ئیستاتیکییەکان و خەیاڵ و وێنە شیعرییەکان، ئەو ئایدیا و بۆچوونانەی شاعیر و ئەدیبی کورد لە سەر مەرگ و لەدەستدانی ئازیزێك بەیانی کردوون هەمان بۆچوونی باو و تێڕوانینی سادەی خەڵکین، ئەو هەوڵانەی شاعیر و ئەدیبی کورد بە گشتی لەم لایەنەوە ئەو سنوورەیان تێنەپەڕاندوە لەو تێکستانەیشدا بە هەندێ ئارایشتی ئەدەبییانەوە هەمان دیدگا بەرهەم هاتوونەتەوە، واتە ئەوەی لەو جۆرە تێکستانەدا دەیانخوێنینەوە، هەر چەقین و گیرخواردنە لە ناو ئەو تێگەیشتنە باوەی خەڵك بۆ مەرگ و دۆخی ماتەمینی هەیەتی، ڕاستە ئەوانە باس لە ئازار و کەژان و مەینەتییەکانی مرۆڤ دەکەن، بەڵام نەك بە هەمان تێگەیشتنی باو و ئاساییی عەوامییانە بۆ ئازار و کەژان و مەینەتیی مرۆڤ، بەڵکوو

پێویستە ئەو بابەتە بە شێوەیەك بەرهەم بهێنرێتەوە، كە لە ناو خۆیدا بەرەنگاری و دژایەتی ئەو سیستم و زەمینەیە بكەن كە بوونەتە هۆی ئەو ئازار و مەینەتییانە بە مرۆڤ، سیاسەتمەداری كورد هەمان دیدی باو و ئاسایی بە ڕووداو و كارەسات و كۆمەڵكوژییەكان هەیە نەك بە زانستی سیاسەت و خوێندنەوەی عەقڵانی و دیدی نوێ.

٩- سادەیی: زاڵكردنی زمانی سادە لە هونەر و هەر بوارێكی تردا بە گوزارشتكردن لە تراژیدیا و ڕووداوی تریش، خۆی لە خۆیدا تەنها ئیفلیجكردنی زمانە، ئەویش بەوەی نەهێڵێت لە ئاستێكی بەرز و قووڵدا كار بكات و گەوهەری داهێنانی خۆی بەرجەستە بكات.
لە قاڵبدانی زمان بەوەی كە هەر دەبێت زمانێكی سادە بێت و بە ناوی ئەوەی كە دەبێت بە زەرینە و تێنانەت بە هەموو خەڵك بێت، لە ڕاستیدا خنكاندنی ئەركە ڕاستەقینەكەی زمانە، كە بەشێكی گوزارشتكردنە لە پانتاییی بەرفراوانی نەست و بەشە چەپێنراوەكەی مرۆڤ، گوێنەدان و خۆگێلكردنە لەو حەقیقەتەی كە گۆڕینی دۆخی تراژیدیا و هەوركردنەوەی مەرگەساتەكان و ئاساییكردنەوەی دۆخی ژیانی قوربانییانی زیندوو، لە گۆڕینی هۆشیاریی مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرێت، نەك تەنها كاركردن لە سەر هەست و ئیحساسی مرۆڤ و بزواندنی هەستی بەزەیی و شیوەن و گریان، گۆڕینی هۆشیاریی مرۆڤیش بەشێكی لە گۆڕینی زمان و بیركردنەوەوە دەبێت كە لە ڕێگەی تەكستی ئەدەبییەوە بەی ئاراستە دەكرێت، نەك تەنها هەمان زمان و بیركردنەوەی لە ڕێگەی كاری هونەرییەوە بە كەمێك ئارایشت و جوانكارییەوە پێ بدرێتەوە، تێڕوانین و میتۆد و كاركردنی سیاسەتمەداری بە تراژیدیاكان بە هەمان شێوە سادە لە بیركردنەوە و سەرپێیی لە ڕوانیندا بوو.

١٠- تاكڕەهەندی: تەكستی ئەدەبی لە بەردەم مەرگدا بە ئاراستەی غەمگینكردن كار دەكات، دەیەوێت پەیامێكی خەماوی بگەیەنێ. ڕاستە مەرگ ڕووداوی دڵتەزێن و ناخۆش و ئازاربەخشە، تراژیدیا و كۆمەڵكوژییەكانیش بریتین لە زوڵم و تاوان و كوشتن و ئەشكەنجەدان لە ئاستێكی بەرز و دڵڕەقانەدا، هەردووكیان پڕن لە چیرۆكی غەمگین و مەرگەسات و جەرگبڕ، بەڵام گەر سیاسەت و ئەدەب، تەواوی ڕەهەندەكانی ئەم ڕووداوانە لە یەك ئاراستە و فۆرمێكی خەمناكدا كورت بكەنەوە و تەنها بیكەنە هەوێنی غەمگینی و شیوەن و گریان و سیاسەتی بەزەیی پێداهاتنەوە، سەرەنجام ئەوە دەبێتە هۆی بچووككردنەوەی ڕووداوەكە و تیشكخستنەسەر تەنها یەك دیوی ئەو مەرگ و تراژیدیا گەورەیە و بەجێهێشتنی ڕووبەرێكی زۆری ڕووداو و

کاریگەرییەکانی لە تاریکیدا، کە بە گومان مەرگ و تراژیدیا لە یەك ئاراستەدا کورت ناکرێتەوە، هەڵەیە وەها سەیری ئەو ڕووداوانە بکرێت و لە ڕەنگی سیاسەت و ئەدەبەوە وەها مامەڵەیان لەگەڵ بکرێت کە ئەو ڕووداوانە تەنها شیوەن و خەمناکیی بە بێ جێ هێشتووین، کاری ئەدەب و سیاسەت ئەوەیە یان پێویستە هەر ئەوە بێت، بەردەوام ئەم دەستەنگی و حوزن و ماتەمە بەرهەم بهێنێتەوە و بیری هەموانی بخاتەوە و یادکردنەوە و هێنانەوەئارای هەر بریتی بێت لە شیوەن و ناڵە و گریان، بە گومان ئەم کورتکردنەوەیەی ڕووداوی مەرگ و تراژیدیاکان بۆ یەك ئاراستە، جگە لە کورتبینی و هەوڵ نەدان بۆ سەرلەنوێ داڕشتنەوەی دیدگای ئەدەب و سیاسەت و خۆپێناسەکردنەوە لە هەمبەریان و خۆدزینەوەی لە هەڵگرتنی بەرپرسیارێتیی سیاسی و ئەخلاقی و ئەدەبی و مرۆیی و پێکردنەوەی ئەو بەرپرسیارێتییە بە جۆرێکی تر و بە شتی تر، لە هەمان کاتدا ئەو جۆرە کارکردنە زوو دەیەوێت و بێوچان تێ دەکۆشێت تا کار بکات و لە ڕێی کاریگەری و هەژاندنی لایەنی سۆز و دەروونییەوە بەوەی بیانخاتە ژێر باری جووڵاندنی هەستی بەزەیی و خەم و شیوەن و خێرا بینەر و وەرگرێکی زۆر بۆ خۆی پەیدا بکات.
لەم ڕوانگەیەیشەوە کە ئەم جۆرە کارکردنە و بەو دیدگایە کە مەرگ و تراژیدیاکان تەنها بەو ئاراستەیەدا دەبات و دەیکاتە کەرەستەی بەرهەمهێنانی خەم و ماتەم و جووڵاندنی سۆز، بۆیە دوا جار لە ئەدەبدا ئەم دیدگایە بەو پێیەی زۆرترین هەوڵ و زۆرترین پێشبڕکەی بۆ ئەوەیە خەم و دەستەنگی بەرهەم بهێنێت و زۆرترین خوێنەر خەمناك بکات و لە ئاستێکی زۆر و بەرزییشدا ئەم خەم و ماتەم و شیوەنە بهەژێنێت، بۆیە ئەم دیدە بۆ مەرگ و تراژیدیا لە ئەدەب و سیاسەتدا لە چۆنێتیی ڕوودانەوە بۆ چەندێتیی ڕوودان دەگۆڕێت، لەوەی کە چۆن ئەو زوڵمە دروست بووە بەشێنەیی دەپەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە چەند زوڵم دروست بووە، بۆی گرینگ نییە چۆن ئازار بەرهەم هاتووە، بەڵکوو بە لایەوە تەنها گرنگ ئەوەیە چەند ئازار بەرهەم هاتووە، ئەم جۆرە کارکردنە ڕووناکی ناخاتە سەر ئەوەی چۆن مرۆڤ ئەشکەنجە دراوە و کوژراوە و چیرۆکەکانی تاوان و دەستدرێژیکردن چۆن بوون، بەڵکوو تەنها یاخود بەزۆری تیشك دەخاتە سەر ئەوەی چەند مرۆڤ ئەشکەنجە دراوە و کوژراوە، چەند گوند و شار ڕووخاوە، چەند کەس دیار نەماوە و نەگەڕاوەتەوە.
دیدی یەك ئاراستەیی، دیدێکی هەڵە و ناتەواوە و قەبارەی تراژیدیا بچوك و ڕەهەندە جیاجیاکانی کاڵ دەکاتەوە و تەنها لە سەر سۆزی وەرگر و بینەر کار دەکات و دەیەوێت بە هۆی تراژیدیاکەوە زۆرترین وەرگر بۆ خۆی کۆ بکاتەوە.

دوای ئەم خاڵانە پێویستە ئاماژە بە ئەوە بکەین، ئاخ و داخ و حەسرەت خواستن بۆ ڕووداو و زۆربوونی مەرگ و تراژیدیا لە پێناو کردنیان بۆ کڵێس و بەکارهێنانیان بۆ ئامانجی تایبەت یان کردنیان بە کاری هونەری و ئەدەبی، لە پاڵ هەڕەسی مۆراڵی و سیفەتی نامرۆییەکەی جۆرێکە لە مەستبوون بوون بە مەرگ تا ڕادەی بەهێزکردنی پایەکانی کەلتووری، ئەوەی بەختیار عەلی ناوی ناوە (مەرگدۆستی) ئەم کەلتوورە لە هەموو کایەکاندا بەهێزە و بێکەس لە ئەدەبدا بەیانی کردوە و تا سەر جەلال تاڵەبانی لە سیاسەتدا هاتوە، بگرە پێشتر و دواتریش هەبوە و هەیە.

شاعیری ژیاندۆست شیعر بە تێگەیشتنی سیحر (هاشم سەڕاج وەك نموونە)

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(شیعر بە تێگەیشتنی سیحر) سەبتایتلی دووەم لەوێوە قسە لە سیحر دەکات، کە هێزی خەیاڵ سنورەکانی واڵا دەکات، وەك چۆن لەوێوە خەیاڵ دەخاتە ناوەوە، وەك ئەوەی وزەی مەعریفە، بۆ وزەی خەیاڵ نەتوانێ ڕێگاکانی داهێنان بگرێتەبەر، لەوێوەش قسە لە داهێنان دەکات، کە ئاستە بەرزەکانی زمان مەعریفەیەکی فرەڕەهەند و کراوە بنوێنێ… بەڵام چەمکی تێگەیشتن وەك جوڵێنەری ئەو گوتەزایە خۆی لە فیکری (گادامێر) جیا ناکاتەوە! بەو مانایە لە تێگەیشتنەوە دەشێ راڤەکردنی سیحر و جێبەجێکردن وەك ئاکامێکی مەعریفی شیعری (هاشم سەڕاج) تەماشا بکەین…
ئەگەرچی دەمتوانی لەو سەبتایتلەدا لە بری وشەی (سیحر) وشەی (مەعریفە) بە کار بهێنم، بەڵام ویستم لە ڕێگای ئەو ڕوونکردنەوەیە هەم قسەی خۆم لە بارەی زاڵبوونی مەعریفە لە شیعردا بکەم، هەم ئەو هێلە (هایدگەری گادامێرییە) بۆ خوێنەران لە چەمکی (تێگەیشتن)ەوە زۆتر روون بکەمەوە.

(1)

شیعر هەر چەندە لە خەیاڵ نزیك بێتەوە، سادەتر و شیعریتر خۆی وازی دەكات، شیعر هەر چەند زۆتر لە خەیاڵ نزیك بێتەوە، زۆتر تێكەڵی سیحر دەبێت و كەمتر بە لای بنبەستبوون و مانایەكی دیاریكراودایە! بنەمای شیعر زمانە، وەك ئەوەی (فیكر و سۆز و خەیاڵ و شێواز…) بەنێو یەكدا شۆڕبنەوە! بەڵام ناتوانین خەیاڵ وەك سیحر نەبینین، لە بەرانبەریشدا شێواز وەك تەماشا كردنی دنیای مەعریفە و ئاگایی شیعری… بە دیوەكەی دیكە شیعر نە لە فیكر و سۆزدا دەمێنێتەوە، نە سەر بە فیكر و سۆزیشە، بەڵكو هەر یەك لە فیكر و سۆز بە رێژەیەك لە شیعربوون و بونیادی شیعریدا بەشدارن، چونكە ئەگەر بوونی شیعر بە بوونی زمانەوە گرێ بدەین، بەو مانایە دێت، كە لە بە هەڵمبوونی مانا دەیبینینەوە، نەك لە فیكر و سۆزدا، بەڵام ئەگەر بوونی بە بوونی فیكر و سۆزەوە گرێ بدەین، ئەوە زۆتر لە چوارچێوەگیری و سەردەمێكی دیاریكراو و سۆزی گوزەركەردا نزیك دەبینەوە، نەك لە سیحری دنیایەكی درەوشاوە و هاڵمێنی…

شیعر لە دنیای بێندی زماندا مەلە دەكات، زمانیش هەرگیز ناگیرێ! هەر شتێك نیشانە بێت، بۆ فیكری سەردەمێكی دیاریكرا و مانای دیاریكراو، ئەوە لە شیعرییەت بەدەرە، چونكە شیعرییەت سەر بە جیهانی ماددی نییە، بەڵكو سەر بە سیحری زمانە، سیحری زمانیش هەمیشە بە باڵی خەیاڵ دەفڕێ و دەكەوێتە دەرەوەی ماددی بوونی زمانەوە، دنیای سیحر، دنیایەكی درەوشاوە و هاڵمێنییە، ناتوانین لەو دنیایەدا رەگەزەكان بەرەو شوێنی خۆیان بەرینەوە، وەك چۆن ناتوانین زمان لە گەشەكردن رابگرین… شیعر بە تێگەیشتنی سیحر تەنها لە سنوری گەشەكردن و هاڵمێنیكیدا وازی دەكات، زمان تێیدا سنوری نییە! ئەوە لە كاتێكدا بۆ ژانرەكانی دیكەی ئەدەبی فیكر مانایەكی بەرزی دیكەی و شیعرییەت وەك رەگەزێك لە رەگەزەكان دەبینرێت.

(2)

شیعرە كورتبڕەكانی شاعیری ژیاندۆست (هاشم سەڕاج) دەلالەتە زمانەوانییەكان تا ئەو سنورە بەرز دەكاتەوە، كە بشێ زمان خۆی لە قسان رووت بكاتەوە، رووتبوونەوەیەك بەرەو چێژ و ئازادكردنی وسبەلێكراوەكان… كەواتە لە شیعرە كورتبڕەكانی شاعیری ژیاندۆست (هاشم سەڕاج)دا ئەوە زمانە قسان دەكات، بیركردنەوە دەكەوێتە نێو خەیاڵی زمانەوە! هەر لەمیانی رووتبوونەوەی زمان و قسەكردنی ساتەوەختە وسبەلێكراوەكانی زمان، چێژ لە جوانی ژیان و هونەری ژیان وەردەگرین! لەو تەعبیرە كورتبڕانە لە یەككاتدا هەم قسەكردنی

زمان دەبینین (زمان گوڵی دەمە) و هەم ئەو قەوارەیە دەبینین، کە ئێمەی خوێنەران دەچینە ناوییەوە بۆ ئەوەی لە رێگای راڤەکردن و خزینەکانی خۆمانەوە ببینە تاکێك لە تاکە جیاوازەکانی کۆمەڵەی زمان… بەو مانایەش پەیوەندی نێوان دەق و دنیا، لە سەر سڕینەوەی یەکتر نەهاتۆتە ئاراوە، جاچ دنیا دەق بێ، یان دەق دنیا بێ، بەڵکو زمان فەزایەکە لە ئازادی، ئازادیش خودی بوونە!!
دنیا دەق بێ، یان دەق دنیا بێ… زمان سەر بە هەبوویەکی هاڕمۆنی و فرەچەشنە، وەك چۆن فرەچەشنی دنیاش پێکدەهێنێ. (چێژ و خەیاڵ و وشە) بەو وەسفەی کە نەسەقێکی کورتبڕی هاڕمۆنییە، دەلالەت لە فۆڕمگەلێك لە بینراو و بیستراو و هەستپێکراو دەکات. ئاوێتەیەك لە شتە وەهمی و واقعییە رووتەکان، نەك هەر پەیوەندییە نێودژئامێزەکان.

(3)

ئەوەی کە دەیبینین لە (هونەری ژیان)، دەشێ وەك پرنسیپ بمانخاتەوە سەر رێگای زمانێکی نوێ، کە بواری جولە و گۆڕین و وەرگێڕانی فرە دەکاتەوە. ئەو بوارە فرە و جیاوازە، شوێنێ لە زمان وەبەرهەمدێنێ، شوێنێ کە نەخشی (ئێستا و رابردوو و داهاتوو) لە پێشنگێ بەرجەستە دەکاتەوە. هەڵبەتە ئەو پێشنگە تەوەرەی سەرەکی ئەو نێودژیەیە کە تێیدا زمان قسان دەکات!! بەو مانایەش زمان لە کەناری مێژووی خۆیدا پەرتبوونی خۆی دەنوسێتەوە، پەرتبوونێك کە ئەوەندە لە دایك دوورە مەگەر خوازە فریای هەندێ لە نیشانەکانی بکەوێت.

(4)

زمان قسان دەکات (زمان رووتە و تاکئامێزە)… من قسان بە زمان دەکەم (زمان ماددییە و جەماعییە) هەردووکیان وەك دوو شێوە لە کارکردنی چوون دەق بەرهەم بهێنن، بەرهەمهێنانی دەق لە پێناو (بوون)…
لەبەر ئەوەی (من) بە مانای زمان وەك ماددی و جەماعی بیری لە گرامەر و موڵکی گشتی یان هەڵوێستی مێژوویی دەکردەوە، چەندان چەوسانەوە و ژانوژوار و چەرمەسەری و شەڕ و وێرانەیی… هێنا بەرچاوی خۆی، بۆ ئەوەی جوانترین گۆشەنیگا بۆ (بوون) بدۆزێتەوە و دەقی تێدا بکێشێ!
کەچی (قسە) بە مانای زمان بەو شێوەی کە ئەبستراك و تاکئامێزە بیری لە هیچ لەوانە نەکردەوە، خەمی هەڵبژاردنی نەبوو، چونکە زمان چۆن قسان بکات، گۆشەنیگایەك دادەمەزرێنێ و دیمەنەکەی بوون دەکێشێ!!
لێرەدا ئەگەر دۆزینەوەی یەکەم تەعبیر لەژانوژواری تاك و ئازاری گشتی بکات، ئەوە دۆزینەوەی لەپێی دووەم تەعبیر لە رووتی و سادەیی

دەکات.

ژیان
دارستانێکی شینە لە ئاماژە
بیابانێکی سپی لە مانای بەتاڵ !
+++
ژیان
دەریچەیەکی شینی ژمارەییە
بوونەوەرەکان
بەژمارە دێن و بەژمارە پێدەکەنن
گۆرانی دەڵێن سێکس دەکەن
بۆ ژمارەش لێی دەردەچن !
+++
ژیان
جیوەی جەلاتینی جوانی گیانتی نێشیووە
بۆیە شکاری فڕندەی شینی مەرگ دەکا!
+++
ژیان
نوسینگەیەکی شینی بێکۆتایە
مرۆڤ وشەیەتی و
بەرەنجامی لێکخشانی پیتگەلێکی پرتەقاڵییە!
+++
ژیان
هەڵمژینی گوڵاوی ئاڵی
فوستانی شین و جەستەی سپی و برۆنزیەتی ڕۆحتە
لە شەوێکی کەسکی ئەرخەوانیدا!
+++
ژیان
رستێ ژمارەی بۆگیانی ماتماتیکییە
لە رێگای جووڵە سپییەکانییەوە
درێژە بە گەمەی خاڵە شینەکانی
نێو خشتەی مەرگ دەدا!
+++
سەرچاوەی شیعرەکان:
هاشم سەڕاج
(شەبەنگی شینی ژمارەکان)

بە رەگەزپەرستانی تورکیا رقیان لە "ئۆرهان پاموک"ە؟.. رەزا شوان

نووسەر و رۆماننووسی بە ناوبانگی تورکی (ئۆرهان پاموک) لە (٧ی/ یونی/١٩٥٢) لە شاری (ئەستەنبوڵ) لە تورکیا لە خێزانێکی خۆشگوزەرانی رۆشنبیر لە دایکبووە.
ئۆرهان پاموک سێ ساڵ لە کۆلێژی ئەندازیاریی بیناسازی لە زانکۆی ئەستەنبوڵ خوێندی، وازی لێهێنا و تەواوی نەکرد. چووە بەشی رۆژنامەوانی و تەواوی کرد، بەڵام ئەم زیاتر هۆگری جیهانی خوێندنەوە و نووسین بوو.. ئۆرهان دەڵێت:" رۆژێکیان پەرتووکێکم خوێندەوە.. هەموو ژیانمی گۆڕی"
پاموک دوای حەوت ساڵ لە خوێندنەوە و نووسین، لە ساڵی (١٩٨٢) دا یەکەمین رۆمانی خۆی لەژێر ناوی (جەودەت بەگ و کوڕەکانی) چاپکرد و بڵاوی کردەوە.

دوابەدوای ئەم رۆمانەی تا ئەمڕۆ چەند رۆمانێکی تری نووسی و بڵاوی کردنەوە. تەنها ئاماژە بە ناوی رۆمانەکانی دەدەین، کە ئەمانەن:(جەودەت بەگ و کوڕەکانی، ماڵێکی هێمن، قەڵای سپی، پەرتووکی رەش، گوڵێک لە دیمەشق، ژیانێکی تازە، من ناوم سوورە، ئەستەنبوڵ ـ بیرەوەرییەکان و شار، مۆزەخانەی بێتاون، شتێکی نامۆ لە هەشم دا، ژنە قژسوورەکە، رەنگەکانی تر، من دارەکەم).

تا ئەمڕۆ رۆمانەکانی ئۆرهان پاموک وەرگێڕاون بۆ (٤٠) زمانی جیهانی، لەوانەش بۆ زمانی کوردی، لە سەد وڵاتی جیهانیشدا رۆمانەکانی پاموک بڵاوکراونەتەوە و دەخوێنرێنەوە. تا ئیستاش رۆمانەکانی نمرەیەکی باڵای فرۆشتنیان لە تورکیادا تۆمارکردوون، سەرەڕای ئەو رێگریانەش بە بڵاونەکردنەوەیان.
لە (١٠ی/ یانوار/٢٠٠٦) ئاکادیمیای سویدی لە ستۆکهۆڵم خەڵاتی (نۆبڵ)ی ئەدەبیان، بەخشی بە ئۆرهان پاموک لەسەر رۆمانی (من

ناوم سوورە). بەمەش ئۆرهان پاموک تا ئێستا یەکەمین نووسەری تورکە کە ئەم خەڵاتەیان پێبەخشیبێت.. ئەمەو لە چەند وڵاتێکی ئەوروپیشدا، چەند خەڵاتێکی باڵایان پێشکەش کرد لەسەر ڕۆمانەکانی.

ئۆرهان پاموک نووسەر و ڕۆمانووس و ڕەخنەگرێکی بوێر و چاونەترسە، خاوەن هەڵوێستە، داکۆکیکەرێکی سەرسەختی مافەکانی مرۆق و ئازادی رادەربڕینە.. داکۆکی لە کێشەی ڕەوای گەلی کوردمان کرد.. بۆیە لە لایەن رژێمەوە غەزبلێگیراوە.

ئۆرهان پاموک، ئەردوگان بەوە تاوانبار دەکات کە سەرکوتکەری ئازادییە، وتی:
“هەست بە دڵەڕاوکی دەکەم لە رووی سیاسەتی ستەمکارانەی ئەردۆگان” وتیشی:
“خەلکی راماون و سەریان سوڕماوە، چۆن لە گفتوگۆی ئاشتی دابین و لە هەمان کاتدا لە شەڕدابین لەگەڵ کورد دا. من بەڕاستی هەست بە دڵەڕاوکێ دەکەم، چونکە ئەردۆگان دەیەوێت تەنها خۆی فەرمانڕەوایی وڵات بکات، درەبەستیش نییە هەرچییەک روودات، ئاکامیش هەرچییەک بێت، ئەو نایەوێت کەس لەگەڵیدا بەشداریی دەسەڵات بکات”
ئۆرهان پاموک هەر دەربارەی ئەردۆگان و سەرکردەکانی پارتی داد و گەشەکردنی دەسەڵاتدار، دەڵێ: “بەکارهێنانی وشەی ئیسلام بۆ رازاندنەوەی وتارەکانیان”
سەرتای بەرەنگاربوونەوە و ناکۆکیی ئۆرهان پاموک لەگەڵ دەسەڵاتدارانی رژێمی تورکیا و لەگەڵ ڕەگەزپەرستە توندڕەوەکانی تورکیا، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو قسانەی کە ئۆرهان پاموک لە دیمانەیەکی دا، کە لە مانگی فەبرواریساڵی (٢٠٠٥) دا، لە هەندێ سەرچاوەیەکی تر نووسراوە لە فەبرواری ساڵی (٢٠٠٣) دا، کە گۆڤارێکی سویسری لەگەڵیدا سازی دا، گۆڤارەکە دەقی قسەکانی پاموکی بڵاوکردەوە، لەم دیمانەیەدا، ئۆرهان پاموک دەربارەی ئەو تاوانە قێزەوەن و نامرۆیی و نامەردانەی تورکیای بۆ گۆڤارەکە باس کرد، کە سوپای دڕندەی دەوڵەتی عوسمانی بە ناوە ئیسلام و تورکیای مستەفا کەماڵ ئەتاتورک، دەرهەق بە گەلی کوردی ئازادیخواز و ئاشتیخوازی و گەلی بێتاوانی ئەرمەنی ئەنجامیان دان، کە تا هەتایە بوونەتە مایەی شەرمەزاری و پەڵەیەکی زەق و قێزەوەن بە تەوێڵی تورکیاوە، تاوانی سەربڕینی (ملیون و نیوێک ئەرمەنی) و (کۆمەڵکوژی هەزارن کورد) و راگواستنەوەی بە هەزاران کورد لە کوردستان.

ئەرهان پاموک دەقی ئەم قسانەی بە گۆڤارە سویسرییەکە کرد:" ملیۆنێک ئەرمەنی و سی هەزار کورد لەسەر ئەم خاکەدا کوژران، بەڵام بێجگە لە من هیچ کەسێکی تر ئەو غیرەتەی نییە کە ئەمە بڵێت" مەبەستیشی لەسەر ئەم خاکە تورکیایە. ئەگەرچی پاموک لە ژمارە راستییەکەی کەمتری وت، چونکە نەک ملیۆنێک، بەڵکو (ملیۆن و نیوێک) ئەرمەنییان سەربڕی، لە باکووری کوردستانیشدا تەنها لە دەرسیم (٣٠) هەزار کوردیان کوشت. لە کاتی عوسمانییەکانەوە تا ئەمڕۆش دەستیان لە کورد کوشتن هەڵنەگرتوون.. تا ئێستا زیاتر لە سەد هەزار کوردی سڤیلیان کوشتوون.

ئەم دان پێنانەی ئەرهان پاموک، دووبارە تاوانەکانی تورکیای بە بیری جیهان هێنایەوە. قسەکانی ئەرهان پاموک لەگەڵ ئەو گۆڤارە سویسری یەدا، رق و هەرایەکی گەورەی خستە تورکیاوە، قسەکانی وەک چقەی تیژ چەقینە چاوەکانی رژێم و رەگەزپەرستە توندڕەوکانی تورکیا.. چونکە ئەوان نە دان بە ناسنامەی کورد دا دەنێن و نەدانیش بە کۆمەڵکوژیی ئەرمەنییەکاندا دەنێن، بەڵکو لە تورک زیاتر دان بە هیچ نەتەوەیەکی تر نانێن لە تورکیادا. ئەرهان پاموک باشیش ئەوەی دەزانی کە قسەکانی لە لای رژێم و رەگەزپەرستەکان و یاساکانی تورکیاوە سنوور بەزاندنە. بەڵام پاموک ویستی بەم قسانەی ویژدانی خۆی ئاسوودە بکات، خۆزگە هەموو تورکێک بوێری پاموکیان ببوایە. کەچی ماوەیەک پێش ئێستا، ئەردۆگانی باغر و درەنگخشین بەبێ شەرمانە هاشای لەم تاوانە قێزەونانەی باپیرانی خوێنمژی کرد و بە درەی هەڵبەستراوی دانان. بەڵام کورد وتەنی: " بەری تیشکەکانی خۆر، بە بێژنگ ناگیرێن"
ئەرهان پاموک، لەسەر ئەو قسانەی کە بە گۆڤارە سویسرییەکە کردی و لەسەر داکۆکیکردنی لە کورد و لە ئەرمەنییەکان، رژێم و رەگەزپەرستەکان، ئەرهان پاموکیان بە تاوانبار و بە ناپاک تاوانبارکرد، تۆمەتی ئەوەیان دایە پاڵی گوایە (سووکایەتی بە ناسنامەی تورکی) کردووە، سووکایەتیی بە مستەفا کەمالە کردووە، کە ئەوان وەک پیت دەیپەرستن. پێشێلی یاساکانی تورکیای کردووە.. چونکە لە تورکیادا کەس بۆی نییە رەخنە لە سەرکردەکانی تورکیا بگرێت، تەنانەت گەر بڵێن ماستیش رەشە، کەس بۆی نییە رەخنە لە سوپای تورکیا بگرێت، کە بەچی خۆی سڤیل و بێتاوان دەکوژن و شار و دێی کوردستان وێران دەکەن، کەس بۆی نییە کە بڵێت بە تورکیا بووە بە زیندانستان، بە هەزاران

کورد و رۆژنامەوان و سیاسەتمەدار و ئازادیخواز و راجیاواز بە تاوانی درۆ و هەڵبەستراو زیندانی کراون، دادگایی ناکرێن.

ئەگەرچی دادپەروەری لە تورکیادا بوونی نییە و جڵەوی بڕیار و دەسەڵاتی دادگا، بە دەستی رژێمی دەسەڵاتدارەوەیە. لە ئەمڕۆدا تورکیا لە سایەی پارتی تاکڕەوی و حوکمی تاکە کەسی، لە سایەی عەسکەرتاری و پەیڕەویکردنی سیاسەتێکی شکستخواردوو دا، ئازادی و دیموکراتی و دادپەروەری و یەکسانی و مافەکانی مرۆڤ و ئازادی رادەربڕین، دیالۆگ لە تورکیای زیندانستان دا بوونیان نییە.. تورکیا لە ریزی پێشەوەی ریزبەندی پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ دایە، سەرکوتکردنی ئاشکرا و کوشتنی بە سەدان رۆڵەی کورد، تاساندنی ئازادی و ئازادی رادەربڕین و دیموکراتی و زیندانیکردنی زیاتر لە دوو سەد رۆژنامەنووسی ئۆپوزسیۆن، گرتنی چەندین پەڕلەمانتاری کورد و سەرۆک شارەوانییەکانی شارەکانی باکووری کوردستان، بەندکردنی (سەلاحەدین دەمیرتاش) سەرۆکی پارتی دیموکراتی گەلان ئەمانە هەمووی بەڵگەن لە دیکتاتۆرییەتی ئەردۆگان. ئەردۆگان گەر بۆی بکرایە سێبەرەکەی خۆشی دەگرت و دەیخستە زیندانەوە.

لەسەر ئەو قسانەی کە ئەرهان پاموک بە گۆڤارە سویسرییەکە کردی، لەسەر داوای رەگەزپەرستە توندڕەوەکان و بە بڕیاری فەرمی رژێمی تورکیا هەموو پەرتووک و رۆمانە چاپکراوکانی ئەرهان پاموک لە تورکیا سووتێنران، هەڕەشەی کوشتنیشیان لێکرد.. ئەم کردەوە قێزەوەنانە هەر خۆیان تاوانن بەرانبەر بە ئازادی رادەربڕین.

ئەرهان پاموک لەسەر ئەو قسانەی درایە دادگا بۆ دادگایی کردنی، بەڵام لە ژێر فشار و داکۆکیکردنی یەکێتی ئەوروپا و ناڕەزایی ئازدیخوازانی جیهان بە دادگایی نەکردنی ئەرهان پاموک، تورکیا بۆ ئەوەی لەوە زیاتر دەستە خۆناوییەکانی و پاشەڕۆی بۆگەنی دەرنەکەوێت، بۆ ئەوەی زیاتر رووبەڕووی شەپۆلی ناڕەزایی جیهانی نەبێتەوە، ناچار بوون کە فایلی دادگایی کردنی ئەرهان پاموک دابخەن و واز لە دادگایی کردنی بهێنن.
ئەرهان پاموک دادگایی کردنی پێ سەیر نەبوو، دەڵێ:" من ناتوانم ئەوە بڵێم کە پێم سەیرە دەدرێم بە دادگا" مەبەستی ئەویە، کە گرتنی و دادگایی کردنی لەلایەن دەسەڵاتدارانی تورکیاوە شتێکی چاوەڕوان کراوبوو.
ئەرهان پاموک دەڵێ:"من خۆم بە بەختەوەر دەزانم، گەر لەگەڵ ئەو

نووسەرانە خەم بەراورد بکەم، کە بەندکران و دوورخرانەوە بەڵکو کوژراشن”
ئەرهان پاموک دەڵێ:”قسە لەسەر تورکیای تازە دەکەن، ئا ئەمەیە تورکیای تازە، کە درێژەدانە بە تورکیای کۆن، ئەوتا نووسەرەکان لەبەر دەرگای دادگا دان”
ئەرهان پاموک داکۆکی لە رۆژنامەنووس (موراد بلج) کرد، کە لەسەر ئەوە گرتیان، وتارێکی لە (٢٠١٥) دا لە رۆژنامەی (تەرەف) دا بڵاوکردەوە، کە نووسیبووی:
“سەرەکی تورکیا ئەو لە هاوینی رابردوودا لە خواروی رۆژهەڵاتی وڵاتدا، شەڕی لەگەڵ کورد دا هەڵگیرساند، لە پێناوی دەستکەوتی هەڵبژاردن دا”
شایەنی باسیشە، ئەرهان پاموک، یەکەمی نووسەرە لە هەموو جیهانی ئیسلامیدا کە داکۆکی لە نووسەری بەریتانی بە رەگەز هیندی (سەلمان روشدی) کرد، پرۆتستەی فتواکەی خومێنی کرد، کە کوشتنی سەلمان روشدی ی رەواکرد، لەسەر پەرتووکەکی (ئایات شەیتانیە) کە بەوە تاوانباری کرد، گوایە سوکایەتی بە ئاینی ئیسلام کردووە.

هەر لەسەر ئەم هەڵوێستەی، لە ئێراندا قەدەغەکرا کە رۆمانەکانی وەرگێڕن بە فارسی.
لە فەبرایەری ساڵی (٢٠٠٧) دا، لە دوای کوشتنی رۆژنامەنووسێکی تورکی بەڕەسەن ئەرمەنی (هرانت دینک) سەرنووسەری رۆژنامەی (ئەغوس) لە لایەن میلیشیا مافییەکانی سەر بە نەتەوەییە شۆڤێنییەکان. لەسەر بڵاوکردنەوەی زنجیرە وتارێک کە داکۆکی لە ناسنامەی ئەرمەنییەکان دەکرد و داواشی دەکرد کە تورکیا بە فەرمی دان بە ژینۆسایدی ئەرمەنییەکان دا بنێت. گەرچی بکوژانی ئاشکرابوون، بەڵام وا دوانگزە ساڵە دۆسیەکەی کۆتایی پێنەهێنراوە چونکە دەستی رژێمی لە پشت بکوژەکانەوە بوو.
ئەرهان پاموک پرۆتستەی کوشتنی هرانت دینک ی کرد و بە تاوانی زانی.

رەگەزپەرستە توندڕەوەکانی تورکیا، لە دوای کوشتنی رۆژنامەنووس هرانت دینک. هەڕەشەی کوشتنیان لە ئەرهان پاموک کرد، دەزگای ئاسایشی تورکیا ئەرهان یان ئاگادار کردەوە، کە هەڕەشەکە بە راستییە.
ئەرهان پاموک لە ساڵی (٢٠٠٧) دا، ملیۆنێک دۆلاری لە سەرمایەکەی لە بانک دەرکرد و هەڵهات بۆ ئەمریکا.. سێ ساڵ

لە ئەمریکا مایەوە. لە زانکۆی کۆلۆمبیا لە نیویۆرک وانەی ئـەدەبی دەوتـەوە و خەریکی نووسـین بـوو.

تورکیا بەوەش ئۆرهان پامـوک یـان تاوانبارکـرد کە چۆتە نێـو (لـۆبی ئـەدەبی جیهانی)
دوای سێ ساڵ لە ئەمریکـا، ئۆرهـان پامـوک گەڕایـەوە بۆ تورکـیا، چـونکە ئەو بـەبێ ئەسـتەمبوڵ نەیـدەتوانی هەڵبکـات، ژیـانی و بیرەوەریـیەکـانی هەمووی لە ئەستەنبوڵـن. ڕۆمانی (ئەستەنبوڵ.. بیرەوەریـیەکـان و شار) گوزارشتە لە ژیاننامەخۆی لەم شارەدا.

ڕەزا شوان

جەرائەتـی سیاسـی ... چـالاك ئاغجەلـەری

مێژووی ٢٧ ساڵەی هەرێمی کوردستانی عێراق پڕە پڕە لە بگرە و بەردەی سیاسی و هەندی جاریش سەربازی ، لەو ماوەیەدا زۆرترین بەریەکەوتن بەرۆکی هەردوو پارتی سیاسی (یەکێتی و پارتی)گرتوە ، دوو هێز هەمیشە هاوشـانی یەکـبون لە دەسـەڵاتی بەڕێوەبردنـدا بە کۆی جومگەکانی دەوڵەتداری لە چوارچێوەی هەرێمی کوردستانی عێراقدا.

بەڵام ئەگەر بەووردی بچیتە ناو هەبە بە هەبەی ئەم یەکە سیاسی و ئیدارییەوە هەست بە لاسەنگی ئەم دابەشکارییە دەکەیت لە پەیوەند بە دەستڕاگەیشتن بە کۆی بەشەکـان ، هەردەم لەم ژوورە تەنگەبەرەدا (بەراوورد بە جیهـانی بەڕێـوەبردنی دەسـەڵات) هێزێـک کە خۆی بە خانەخوێی و دەمڕاستی هەمـوولایەک دەزانێـت (بە خۆشـی بێـت یـان پێچەوانەکەی) پشکی شێری بردوە(نەوەک بەریکەوتبێ) ئەوەش پارتی دیموکراتی کوردستانە بەسەرۆکایەتی(بنەماڵەی بارزانی).

لێرەدا پێویستە بزانین هۆکاری ئەم باڵادەستییەی ئەم هێزە بۆ چی دەگەڕێتەوە لە کاتێکـدا ئەگەر کەمێـک بە مێـژووی ئەم پـارتە بگەڕێینەوە کە ڕۆژگارێک ماڵئاوایان لە سیاسەت کرد، بەڵام سیحری مانەوە و گەڕانەوەیان بۆ گۆڕەپانەکە هەندەی پاڵپشت بە پشتیوانی

دەرکی و بەکارهێنانی هێزی دەرەوە بۆ سەپاندنی خۆی بەسەر بەرامبەردا ، نەیتوانیوە و نەبینراوە بە شکۆ و ئاکاری نۆرمێکی دروست بە سیاسەت بەرخودی کردبێت و ئەم بەرکەوتەیەشی بەری ڕەنجی ماندبوونەکەی بێت.

لەلایەکی ترەوە هێزە ڕکابەرەکەی (یەکێتی نیشتمانی کوردستان) بۆ خۆی بەرھەمی جەرائەتێکی سیاسی بوو دوای بەجێهێشتنی پارتی لەساحەی سیاسی کوردستان، بەدوای تەواوی ئەو گۆڕانکاریانەی ڕوویاندا، یەکێتی بە هێزەوە لەگەڵ سەرەتای ئەو ئازادییەی کوردستاندا دا دەرکەوت ، نموونەی خەسڵەتی خەڵکەکەی جۆرێک دڵسافانە لەگەڵ ئەو هێزانەدا هەڵسوکەوەتی کرد کە بەشێکی زیندو و دەستکراوە نەبوون لە سەرەتاکانی ڕاپەڕییندا.

دوای دروست بوونی کابینەی یەکەمی حکومەت و شەڕی ناوخۆ و دەرکەوتنی سەرەتاکانی شکستی عەسکەری پارتی ، زیرەکانە (بۆ خۆی) پارسەنگی هێزی گۆڕی ، هەر لەو کاتەوە تاوەکو ئێستا پارتی دیموکراتی کوردستان وەک زادەی خیانەتی نیشتمانی مایەوە درێژە بە ئەجندای هەمان سیاسەت دەدات کە نەیهێشت بگلێ، هەر بۆیە بە درێژایی ئەم چەند ساڵە یەکێتی سازشی زۆری بۆ پارتی کردوە و هەموو کاتێکیش دارەکە لەسەری خۆیدا شکاوە، هاوکات بە درێژایی ئەو ماوەیە کۆمەڵێک لە کەسانی دەست ڕۆیشتی ناو یەکێتی سیاسەتیان کردە بەشێک لە کەسابەتی ڕۆژ و بەدواییدا چەند با□□ک دروست بوو ، تا کار گەیشتە جیابوونەوەی کاک نەوشیروانی ڕەوان شاد، تەواوی ئەم کێشانە بوونە هۆکاری لە دەستدانی باڵانسی سیاسی بەرامبەر دەسەڵاتی پارتی.

□ ئەو کێشمەکێشەی یەکێتی وەکو حزب پێیدا تێپەڕی ئەگەر هێزێکی م□ژزوو کرد و خاوەن پێگەیەکی جەماوەری تۆکمە و ماندو نەبوایە زەحمەت بوو بتوانێت جارێکی تر بەم گڕوتینەی هەیەتی هەناسە بدایە. ئەمڕۆ ش لەسەر و بەندی دروست کردنی ئەم کابینەیەدا یەکێتی و پارتی جارێکی تر دەگەڕێنەوە سەر هەمان هاوکێشە، یەکێتی پێویستی ڕوحی بە بەرنامەیەکی ڕاست و شەفاف بۆ خەڵک و جەماوەرەکەی هەیە، یەکێتی باش لەوە دەگات جەماوەرەکەی بە ئاگان لە ڕەفتار و گوفتاریان، نموونەی سزادانی ئەم هێزە لەلایەن جەماوەرەکەیەوە مێژوویەکی دوور نیە هەر بۆیە ناتوانێت لەسەر دوو ئاست سازش بکات ، یەکەم … بەڵێنەکان بە جەماوەرەی ئەم هێزە .

دووهەم… کەرکوک ، ئەم شارە بۆ یەکێتی دڵی پەیکەرە سیاسیەکەیەتی

هەر بەیە ئیمکانی شازش کردن لەی جۆرەکە لە ئینتیحاری سیاسی، کەواتە ئەم هەڵوەستەی ئەمڕۆیان زۆر واقعی و دروستە جەرائەتەکە کە دەکرا زۆر لەمێژ بوو بەرخودی لەگەڵ بکرایە، پاشگەز بوونەوە و سازش بە لایەنی بەرامبەر یەکێتی مەفەق ناکات بەڵام سووربوونیان جیا لەوەی جەرائەتێکی سیاسی پێوستە و بەم هەڵوەستەش دەی دەست و جەماوەرەکەی شاد دەکات.

ـ چالاك ئاغجەلەری

ئینسایکلۆپیدیا، پوختەی عەقڵانییەتی مۆدێرن... کاوان محەمەدپوور

سەبارەت بە زەروورەتی نووسینی ئینسایکلۆپیدیا بە کورد

ئەگەر
ئاوڕێکی خێرایی لە سەردەمی ڕووناکبیری ئەورووپا بدەینەوە، یەکێ
لەو بەرهەمانەی –کە ڕەنگە
زیاتر لەوانی تر- دێتە بەر چاومان و بەهیچ روو ناتوانین کاریگەری
ئەو بەرهەمە
لەسەر ڕۆشنگەری چ وەک ڕەوت و چ وەکوو ئاگاییکەرەوەی کۆمەڵگا پشت
گوێ بخەین، (**ئینسایکلۆپیدیای**
زانست، هونەر و پیشەکان)ی فەیلەسووفی فەرانسی (دەنی دیدرۆ)یە. ئەم
بەرهەمە وەکوو
یەکەم ئینسایکلۆپیدیا (Encyclopedia) گشتی لە زانستدا ناودەر
دەکرێت. دەنی دیدرۆ بیست و
شەش ساڵ لە تەمەنی خۆی بە ئەم بەرهەمە بیست و هەشت بەرگییە تەرخان
کرد. کە بەندێک لە
زانست و دەستکردەکانی مرۆڤ کە ئاست و پلەی هۆشیاری و ڕەخنەی مرۆڤ
لەمەڕ ئۆتۆریتە(هێز)ی
کلیسا و ناعەقڵانی مرۆڤ دەباتە سەر.

ئەوەی کە لە سەرەتای ئەم یادداشتەدا ئاماژەم بە
سەردەمی ڕووناکبیری و نووسین و سەرپەرشتیاری دەنی دیدرۆ بە ئینسایکلۆپیدیا کرد
تەنیا یەک مەبەستی تێدایە، ئەویش کاریگەری ئینسایکلۆپیدیا لەسەر زانستی گشتی
کۆمەڵگا و تێکشکاندنی ئۆتۆریتەی زاڵی، جیا لە عەقڵانییەت مرۆڤ. ئەم بەشە ڕێک
پەیوەندی بە ڕەوتی ڕۆشنبیری و ڕووناکبیری کوردی ئەمەوە هەیە و زەروورەتی نووسینی ئینسایکلۆپیدیا
لە مێژووی کورددا دیاری دەکات. هەڵبەت بە هیچ ڕوو نە لە توانایی زانستی من دایە و
نە ئەم کورتە یادداشتە دەیهەوێت شێوە و مێتۆدی نووسینی ئینسایکلۆپیدیا نیشان بدات.
ئەم یادداشتە تەنیا دەیهەوێت بە ئاوڕدانەوەیەکی
مێژوویی لە ڕەوتی ڕووناکبیری ئەرووپا، گرنگی نووسینی ئینسایکلۆپیدیا بە کۆمەڵگا
باس بکات. بە ئەو مەبەستە ئاوڕێکی خێرایی لە مێژوویی ڕووناکبیری ئەرووپی دەدەمەوە
و پاشان پێداویستییەکانی نووسینی ئینسایکلۆپیدیا بە پێی مێژووی ئەزموون کرا و هاو
مژاری ڕەوتی زانستی کوردی باس دەکەم. دیارە مێژوویی زانستی و مەعریفی ئەرووپا
هەڵگری نووسین و باسکردنی زۆرە و من لێرەدا بە پێی پێویست و مەودای ئەم وتارە،
تەنیا بەشێکی زۆر کورت، کە بە واتایەک بە ناسینی هەی نووسینی یەکەم ئینسایکلۆپیدیا
زەروورەتی هەیە باس دەکەم.

سەردەمی
ڕووناکبیری و نووسینی یەکەمین ئینسایکلۆپیدیا

هیچ
بەرهەم و زانستێکی جیهانی بە پاشخان بەدی نایەت. تەنانەت ئەگەر وەکوو واڵتەر بنیامین
فەلسەفەی مێژووی خۆمان لەسەر چەمکی (دابڕان)یش بوەستێنین و پێمان وابێت بە
پێچەوانەی هێگڵەوە مێژوو هەمیشە بەرەو پێشکەوتن ناچێت و

ناتوانین پێشکەوتن وەکوو بەرجەستە بوونەوەی مادییانەی عەقڵ پێناسە بکەین، بەڵکوو دروست بوونی سەرتا نوێکانی مێژوو لە دابڕان لە ڕەوتی پێشینەی مێژوو دایە، دابڕان وەکوو ساتەوەختێک وایە کە مێژوو چیتر ناتوانێت خۆی دووپات بکاتەوە. بە وتەی بنیامین ئەم دابڕانە شتێکی سانا و ئاسایی نییە و هەمیشە لەگەڵ خۆی وێرانکاری و توندوتیژ و تێشکانی پێیە. واتە بە چەشنێک تێکشکان و وێرانی مێژووی پێشوویە. ئەمە بەو مانایەیە کە تەنانەت لە چەمکی دابڕانیشدا پاشخانی مێژوو و کۆبەندێک لە پێش مەرج بۆ دابڕانی مێژوویی هەیە. واتە ڕەوت و مێژوویی تایبەت، دوخێکی تایبەت بەرهەم دێنن کە ساتەوەختی دابڕان لەودا بقەومێت.

یەکێ لە گرنگترین ساتەوەختەکانی دابڕان لە مێژوویی ئەورووپا، تێکشکان و وێران کردنی ئۆتۆریتەی(هێز)ی کلیسا لە لایەن عەقڵانییەتی مرۆڤە. لە سەدەکانی ناویندا(Middle Ages) گشت زانست و زانیاری لە ژێر چاوەدێری کلیسای کاتۆلیکدا پەروەردە دەبوو، گوتاری زاڵ، گوتاری زانستی کلیسا بوو. بە دەستەواژەی میشێل فۆکۆیی، لەو سەردەمەدا حەقیقەت یان زانست و مەعریفە، ئەو چەمکە بوو کە کلیسا پێناسەی دەکرد، ئۆتۆریتەی کلیسا لە گشت لق و پێ فەرهەنگییەکانی کۆمەڵگادا گەریانی هەبوو و تەنانەت کێشە لەگەڵ ئەم ئۆتۆریتەیە ئەگەری گیان لە دەست دانی لێدەکەوتەوە. بەڵام ئەگەر لە خوێندنەوەیەکی مێژوویدا (ڕێنە دێکارت) وەکوو باوکی سەردەمی عەقڵانییەت و یەکێ لە باوکانی سەردەمی ڕووناکبیری ئەورووپا بزانین کە لەمەڕ ئۆتۆریتەی کلیسا ڕادەوەستێت و بە جێگەی وتەکانی پاپ و کلیسا عەقڵی پێتی دەکاتە تەنیا سەرچاوەی زانستی بەشەری، بەمان دەردەکەوێت کە پێش ئەو، نووسەرانی تر

وەکوو (دانتێ ئەلیگیێری) و (جووانی بوکاچیۆ) بە نووسینی چیرۆک-هەڵبەت نە بەمانا مۆدێڕنەکەی-ڕێگە خۆشکەری گوتاری نوێ، واتە عەقڵانییەتی مۆدێڕنن بە دێکارت. لەم تاقمە نووسەرانە بە وتەی کۆندرا بە هیچ روو ناکرێت سێروانتێس (نووسەری دۆنکیشۆت) بسڕێنەوە. بەڵام دانتێ وەکوو پێشەنگی بەرهەم هێنانی یەکەمین بەرهەمی داستانی کە خوڵقێنەری (خودی نووسەر)ە، نە داستان و وتە ئەستوورەیی و مەزهەبییەکان، خۆی وەکوو (دابڕان)ێکی مێژووی پێناسە دەکا. (کۆمێدیای یەزدانی) بەرهەمی جیهانی زەهنی نووسەرەکەی، واتە دانتێ ئەلیگیێرییە. لێردا دانتێ و لە پاشان بوکاچیۆ (نووسەری دەکامەرۆن) و سێروانتێس (نووسەری دۆنکیشۆت)، بە یەکەمین ڕا لە مێژووی ئەرووپا نووسەر یان (ئۆرتەر) بەدیدەنن. بەر لەم نووسەرانە هەرچی بەناوی چیرۆک و ڕۆمانسەوە لە ئەرووپا نووسراوە، گێڕانەوەیی پاتەکراوی کتێبی پیرۆز و ئەستوورەکان بووە.

ئەگەر جیهانی واقیع خوڵقاوی خواوەندە، جیهانی چیرۆک نووس، خوڵقاوی نووسەرە. بە چەشنی ئیستعاری نووسەر لەمەڕ بەرهەمەکەی وەکوو خوایەک وایە کە جیهان پێکدەنێت و سەرو سامانی دەدات، واتە ئۆتۆریتەی نووسەر بە دەقی بەرهەم هاتوو بەدی دێت. لێردایە کە وردە وردە ئۆتۆریتەی کلیسا و شرۆڤەی کلیسا لە کتێبی پیرۆز و ئاکاری مرۆڤ و جیهان دەکەوێت ژێر تیشکی ڕەخنەوە. بەدی هاتنی نووسەر وەکوو کەسایەتییەک کە بە پێکهێنانی جیهانی نوێ لە ژێر ئۆتۆریتەی کلیسا و پاپ دا نییە و خۆی بە خەیاڵی خۆی بەرهەم هێنەری جیهانێکی نوێیە. بەگشتی لەم سەردەمەدا خولقاوەکان/بەرهەمەکان-ئەوانەی ئاوێنەی ئۆتۆریتەی نووسەرن-، بە چیرۆک دەنە ئەژمار، واتە بەرهەم

یان دەستکردەکی زانستی
بە چەشنەکی شیاو بوونی نییە. لە سەدەکانی دوایيدایە شرۆڤەی نوێی (مارتین لۆتەر) و(جان کالڤین) لە کتێبی پیرۆز و هاتنەکایەیی چاکسازیی پرۆتیستانتی، ڕێگەیەکی بەربڵاوتر بە بەدی هاتنی عەقڵانییەتی دێکارتی دەکاتەوە. دێکارت وەکوو نوێنەری عەقڵانییەتی مۆدێڕن، تەنیا ئەو دەستکەوتە بە شیاوی زانست و مەعریفە دەزانێت کە بەرهەم هاتوویی عەقڵی پەتی مرۆڤ بێت و لە ژێر سێبەری گومانەوە پێناسە کرابێت. بە ڕوانگەیەک عەقڵانییەتی مۆدێڕن هەنگاوێک ئۆتۆریتەی خولقێنەر دەباتە پێش. ئەگەر سەرەتای تێکشکانی ئۆتۆریتەی کلیسا بە نووسینی چیرۆک بزانین، بە عەقڵانییەتی دێکارتەوە، فەلسەفە و ماتماتیک(بیرکاری) و زانستی سروشتیش دەگرێتەوە. ئەم پاشخان و دابڕانە مێژوویە لە دەیەکانی دووایيدا سەردەمێک لە ئەورووپا پێکدەنێت کە بە ناوی سەردەمی ڕووناکبیری یان سەردەمی ڕۆشنگەری (Age of Enlightenment) دەناسرێت. سەردەمی ڕوشنگەری پەروەردەی پاشخانی مێژوویی تایبەتی ئەورووپا و کەیەک لە نووسەر و فەیلەسووفی وەکوو دێنی دیدرۆ، ئەمانوێل کانت، ڕۆسۆ، مارکی دەساد، مۆنتێسکیۆ، فرانسیس بێیکن و …هتدە. گشت ئەم فەیلەسووفانە بە چەشنێک درێژەدەری عەقڵانییەتی مۆدێڕنن کە بە شێوەی فەلسەفی لەلایەن دێکارتەوە دەتە پانتای مەعریفی جیهانەوە. دیارە هەر کام لەم فەیلەسووفانە، ئەم عەقڵانییەتە بە چەشنەکی تایبەت پێناسە دەکەن و زەربەیان لەگەڵ دەسکەوتە فەلسەفییەکانی دێکارت کێشەیان هەیە، بەڵام لە چەمکی بنەڕەتیدا لەگەڵ ئەو هاوڕان، ئەویش بەکارهێنانی عەقڵی مرۆڤ لەمەڕ پێناسەکردنی جیهان و دژایەتی لەگەڵ ئۆتۆریتەی کلیسایە، ڕەخنەی ڕۆشنگەری لە بۆچوونەکانی کلیسا و پێناسەکردنی مرۆڤ وەکوو وێنایەک

لە گۆشت و پێست و خوێن، مر□ق ل□ بازنەی یەزدانیدا دەکێشێتە دەرێ و وێنایەکی زەوینی
پێ دەبەخشێت. مرۆڤی ئەم سەردەمە، مرۆڤی تەنیا و وێڵ لە پانتای بەربڵاوی بوون دایە،
لێرەدا هیچ ئۆستوورە و قارەمان و خودایەک بۆ مر□ق بوووونی نییە کە لە تاریکستانی ژیاندا
فریای بکەوێت و ڕزگاری بکا، هەر بۆیە تەنیا خۆی دەبێت بە فریایی خۆی بکەوێت. کە
واتە بە وتەی سەردەمی ڕۆشنگەری، هیچ دەرەتانێک بۆ ڕزگاری مر□ق جگە لە بەکار هێنانی
عەقڵ نییە.

عەقڵانییەتی

ڕۆشنگەری بە دابەزانی مر□ق ب□ سەر زەوی بوو بە هۆی بەدی هاتنی زانستگەلی نوێ.
مرۆڤێکی وێڵ و تەنیا لە پانتای ژیاندا بێگومان بۆ ناسین و تەحەمول کردنی ژیان،
پێویستی بە ناسینی جیهان هەیە. ئەم مرۆڤە خاوەن دەروون و مێشکە، خاوەن شار و کۆمەڵگایە،
بەرەوڕوویی نەخۆشی دەبێتەوە، دژواری لە ژیانی کۆمەڵایەتی بۆ دێتە پێش. بیرکردنەوە
لەم چەشنە مرۆڤە و بێکەسی ئەو لە پانتای بووندا، بوو بە هۆی بەدی هاتنی زانستگەلی
جیاوازی مر□ق. د□روونناسیی و کۆمەڵناسیی پێکدێت، شارسازی و ئەندازیاری بەشێوەی
زانستی بەرهەم دێت، پزشکی پێش دەکەوێت و دەستووری پەروەردەیی مناڵ و کۆمەڵگا دێت
ئاراوە، شێوەی سیاسەتی مۆدێڕن و جیاکردنەوەی هێزە دەسەڵاتدارەکان بۆ نەزم و ڕێسایی
کۆمەڵایەتی دروست دەبن. دەیان دەستکەوت و دەستکردی هونەر و زانستی لە ژێر سێبەر
بەکار هێنانی عەقڵی بەشەر و تێکشکانی ئۆتۆریتەی کلیسا بەرهەم دێت. هەر لەم
گەریانەدایە کە (دەنی دیدرۆ) و هاوکارەکانی پرۆژەیەکی زانستی بە ناوی (ئینسایکلۆپیدیای
زانست، هونەر و پیشەکان) دەست پێدەکەن، هۆی نووسینی ئەم پرۆژیە پۆلێن کردنی

زانستەكانى مر▯ق بوو. ئەوەى كە هەم كۆمەڵگا و هەم بيرمەندەكان
ئاگادارى
دەستكەوتەكانى مر▯ق ببنيەوە. بە چەشنێك پێناسەى ئەوەى بكرێت
عەقڵانييەتى مر▯ق چ
دەستكەوتێكى هەبووە كە كليسا و دەستووراتى كليسا لە پاش چەندين
سەدە نەيانتوانيي▯وە
بەرهەمى بێنن. ئينسايكلۆپيديا، ناسين و پۆلێنكردنى زانستى مر▯ۋ▯،
بۆ پێشكەوتنى
زياترو ناسينى ئەو چەمك و ئاستەى كە بيرمەندەكان دەبێت كارى تێدا
بكەن و بيناسن.
بە نووسينى ئينسايكلۆپيدياى زانست، هونەر و پيشەكان، ڕۆشنگەرى
هەنگاوێكى تر دەچێتە
پێش. ئەم هەنگاوە ڕێك لەمەڕ كۆمەڵگادا مانا دەبێتەوە. مر▯ۋى
كۆمەڵگا لەگەڵ بەشێكى
زۆر لە زانستەكانى جيهانى ئاشنا دەبێت و شێوەى بير و بۆچوونيان
تا ڕادەيەك فێر
دەبێت، ئەو جار خۆيى خۆ، بۆ زانستى نوێ پەروەردە دەكات. لێردا يە
كە ئينسايكلۆپيديا،
ڕۆڵى بەخشينى زانست بە كۆمەڵگا كايە دەكات و ئيتر عەقڵانييەتى
ڕۆشنگەرى پێى وانييە
كە زانست چەمكێكى قەتيس ماو لە ناو بيرمەندان و فەيلەسووفان
دايە، بەڵكوو زانست و
هونەر، بە گشت چەمك و لق وپۆيەكانى دەبێت بێتە ناو پانتاى بيرى
كۆمەڵايەتى و
مر▯ۋ▯كانى كۆمەڵگا لە زانيارى و زانست بەهرەمەند بن. ئەم
بەهرەمەندي▯ خۆى پەرەوەردە
كردنى كۆمەڵگا و ڕێگەخۆشكەرى پرس و ڕوونا كبيرى نوێ بە دەستكەوتى
نوێيە. بەم پێيە
يەكێ لە گرنگترين دەستكەوتەكانى عەقڵانييەتى مۆدێڕن كە لە جەستەى
ئينسايكلۆپيدياى
سەردەمى ڕۆشنگەريدا خۆ دەنوێنێت، “بەخشينى زانيارى و
پەروەردەكردن و هاودەنگ
كردنى كۆمەڵگا بە زانستى مۆدێڕن”ە.

زەروورەتى
نووسينى ئينسايكلۆپيديا بە زمانى كوردى

بە پێی
دەرەنجامی سەرەوە، نووسینی ئینسایکلۆپیدیا لە زمانی کوردی دا بە
چەند هۆوە پێویست
د□ن□و□نێت. ئەگەر بە پێی پێناسەی ئەمڕۆی
ئینسایکلۆپیدیا (زانیارینامە)، کۆمەڵە
نووسراوەیەکی بەربڵاو و گشتگیر بزانین کە لە هەموو زانستەکان یان
زانستێکی تایبەتی
بەشێوەی پوخت و هەڵبژاردە تێدایە و پێکهاتوویە لە کۆمەڵێ وتاری
زانستی تایبەت،
ئەوە دەبێت ئەم چەشنە بەرهەمە بەجۆرێک سەرچاوەی زانستی دابنێین
کە بەگشتی توانستی
ئەوەمان پێدەدات هەم هەنگاوی زانستی‌تر هەڵبهێنینەوە و هەمیش
خۆمان زیاتر بە نەتەوەکانی
تر بناسێنین.

بێگومان
مێژووی ئێمەی کورد، دەستکەوتێکی وەها شیاوی زانستی تێدانییە کە
بتوانین پێی بەشداری
گەشەی زانستی جیهانی بین.-هۆی نەبوونی ئەم دەستکەوتەش لق و پۆیی
زۆری لێد□ بێتەوە
کە ئەم وتارە بە هیچ ڕوو مەبەستی تاوتوێ کردنی نییە-. بەڵام
ئەوەی دیارە بەشە هەر
گرنگی زانستی جیهانی بە زمانەکانی (ئینگلیسی و ئاڵمانی و فڕانسی
و چینی) نووسراوە.
پێویستی ئێمەیە ئەم زانستە لە ڕێگەی
وەرگێڕان بۆ کۆمەڵگای خۆمان هەناردە بکەین، جیا لە وەرگێڕانی
کتێب و وتاری زانستی
بەشێک لە وەرگێڕانی ئینسایکلۆپیدیاکانی زانستی جیهان وەکوو
پێویستی پەروەردە کردنی
زمانی زانستی کوردی زەرووری دەنوێنێت. هەڵبەت نەتەنیا وەرگێڕان
بەڵکوو خۆی نووسینی
ئینسایکلۆپیدیای کوردی کە لەوەدا باس لە کۆمەڵگای کوردی و
کۆمەڵناسیی کورد و
دەستکردەکانی کورد دەکا وەکوو پێویست دەبێت هەبێ. بەڵام باسەکەی
من زیاتر دێتە ئەو
چەشنە لە زانست کە بۆ کورد و زۆربەی گەلەکانی جیهان بوونی نییە و
ناچارن لە ڕێگەی

وەرگێڕان ئەم زانستانە فێر بن. خۆی وەرگێڕانی ئینسایکلۆپیدیاکانی
زانستی جیهان بە
چەشنێک پەروەردەکردنی زمانی کوردی لەمەڕ زانستە نوێیەکانە. ڕەنگە
ئەو ڕستەی کە "ئێمەی
کورد دەستەواژەی زۆر شیاومان بۆ زانستگەلی وەکوو شیمی و فیزیک و
زمانناسی و
فەلسەفی مۆدێڕن و…هتد نییە"، پاتەکردنەوەی دەیان جار بێت. بەڵام
بێگومان ئەم
(بێ زمانییە!)، چ هەنووکە و چ لە داهاتوودا وەکوو خەسارێکی
زانستی گەورە خۆ
دەنوێنێت کە ئەمڕۆکە ب□ تەواوی هەستی پێدەکرێت. تەواو لەگەڵ ئەمە
هاوڕام کە ب□ پێی
دەستکەوتەکانی زمانناسیی کەس بۆی نییە بڵێت فڵانە زمان لە زات و
سروشتی خۆیدا لاوازە،
تەنیا ئەگەر زمانێک- بۆ نموونە کوردی- توانستی نووسینەوەی زانستێک
وەکوو فیزیک یان
شیمی بە شێوەی شیاو نییە و ناچارە لە زمانەکانی تر کەڵک بگرێت،
هۆیەکەی ئەوەیە کە
لەم پانتایەدا گەمەی زانستی پێنەکراوە، دیارە کاتێکیش زمان لە
شێوەی دەربڕین و
وشەسازیی تایبەتەوە دور دەکەوێتەوە هیچ کات شتێکی شیاوەی تەنانەت
بە شێوەی لاسایی
کردنەوەش بۆ جیهان پێی نییە.

بەرهەم ه□ینانی ئەم زمانە بێگومان ڕێگەی زانستی
زۆری هەیە کە یەکێکیان نووسینی ئینسایکلۆپیدیای زانستییە، جا چ
بە شێوەی وەرگێڕان
چ بەشێوەی نووسین بێت-هەڵبەت نووسین لەو بەشانەی کە توانستمان
هەیە-. بێگومان
بەخشینی زانیاری نوێ لە جەستەی کۆبەندێک وەکوو ئینسایکلۆپیدیا چ
بۆ بیرمەندان و چ
بۆ جیلی نوێ شێوەیەکی ساناترە، چوون لە تووی چەند بەرگدا بەشێکی
زۆر لە پێشەکی
زانستی ئەتوانین هەناردە بکەین. ئینسایکلۆپیدیا دەتوانێت
سەرچاوەیەکی زانستی چ لە
بواری وشە و ڕستەسازی بێت، چ لە بواری بەرهەم ه□ینانی عەقڵانییەتی
نوێ. ئەمڕۆکە

بەدڵخۆشییەوە پرسی نوێ –بە گشت کەم و کۆڕیەکانی مێتۆد و
گریمانەوە-لە ناو
کۆمەڵگادا بوونی هەیە، ئەم پرسە خۆی خەریکی ئامادەکردنی خۆیەتی
بۆ زانست و
مەعریفەی نوێ، کەواتە نووسینەوە و بەرهەم هێنانی ئینسایکلۆپیدیا
لە چەشنی زانستی
ئەتوانێت ڕێگە خۆشکەر و مژدەدەری جیلی زاناتر بە پرسیاری شیاوتر
بێتەوە. وێدەچێت
هەنووکە لە کوردستاندا تەنیا یەک ئینسایکلۆپیدیا هەبێت کە خەریکی
نووسینەوەی بین،
ئەوەیش (ئینسایکلۆپیدیای کوردستانیکا)یەکە بە پێی پێناسەی دەستەی
نووسەرانی : “پوختەی هەموو زانیارییەکان ل□ بارەی کورد و
کوردستانەوە بەپێی
بابەت، ناونیشان، ڕوودا، دیاردە و ئاڵوگۆڕی کۆمەڵایەتی، ئابووری،
سیاسی و ڕۆشنبیری
لە خۆیدا کۆدەکاتەوە”. ئەم چەشنە لە ئینسایکلۆپیدیا بێگومان
زەروورەتی زۆری هەیە،
بەڵام بە هیچ ڕوو نە تەواوکەری پڕۆژەی نووسین ئینسایکلۆپیدیایە و
نە ئەو بەشە کە
لەم وتارە مەبەستمانە دەگرێتەوە. بێگومانی نووسینی وەها بەرهەمێک
پێویستە، بەڵام
ئەوەی کە دەبێت هاوتەریب لەگەڵ ئەم بەرهەمە
بنووسرێت/وەرگێڕێتەوە، ئینسایکلۆپیدیای
لە چەشنی هونەر، مێژوو و زانستە. وەها دەنوێنێت دورکەوتنەوە لە
شێوە نوێیەکانی
بەرهەمی جیهانی-کە هەڵبەت بۆ کورد نوێیە- جگە لە دواکەوتن هیچی
تری بۆ نەتەوەکان
لێنەبێتەوە. ئەم دوا کەوتنە نە تەنیا لە ئاستی جیهانیدا خۆی
وەکوو خەسارێکی گەورە
وایە، بەڵکوو شێوە و ئاکاری تایبەتیشی لێدەبێتەوە، ئەم ئاکارە
تایبەتە کە بۆ ئێمەی
کورد پاساوەکەی بۆتە (بە مل داکردنی ئەویتر)، تەنیا دەبێتە گلەیی
و گازەند و چاو
لە دەستی نەتەوەکانیتر بین کە بزانین چ بە کورد دەڵێن کە ئەوکات
لە چەشنی
قارەمانێکی زانستی بێین وڵامیان بدەینەوە، دیارە وەها وڵامێک نە
زانستی پێوەیە نە

بە سەر مێژووی خۆیدا دەڕوات. بە وتەی بیرمەندانی دژە پۆست کۆلۆنیالیزم ئەم ئاکارە

بەچەشێکی‌تر کەوتنە ژێر گوتار و هەژمەنیایی ئەویترە، چوون ئەم وەڵام و پاساوە، هەی

پرسیاری زانستی نییە بەڵکوو هەیەکەی دەگەڕێتەوە سەر ڕوانگەی چەوسێنەرانی ئەویتر،

کە واتە تۆ خۆت دووبارە پرسیاری خۆت هەڵنابژێری.